

ГУМАНІТАРНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ

2025

Вип. 4 (99)

Том 27

Спецвидання

ОХОРОНА РІДКІСНИХ
ВИДІВ РОСЛИН

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борейко В.Е.	Україна, Заслужений природоохоронник України, головний редактор
Войцеховський К.	Польща
Гараєв А.С.	Азербайджан
Марушевський Г.Б.	Україна, кандидат філософських наук
Уїнер Д.	США, доктор історичних наук

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

вул. Райдужна, 31-48
02218, м. Київ
Україна

e-mail: kekz-office@ukr.net

ADDRESS:

Raduzhna str. 31-48
02218 Kyiv
Ukraine

Електронна версія журналу • <http://www.ecoethics.ru>

Humanitarian Environmental Magazine

Volume 27 • Supplement 4 (99) • 2025
Edited by V.E. Boreyko

Міжнародний екологічний журнал

ЗАСНОВНИК • Київський еколого-культурний центр
Реєстраційне свідоцтво КВ 4345 від 03.07.2000 р.

ВИДАВЦІ:

Київський еколого-культурний центр

Всесвітня комісія з охоронюваних територій МСОП
(WCPA/IUCN)

Комп'ютерний набір • О.А. Яценко; оригінал-макет • С.А. Желяскова
Обкладинка • мал. С.А. Лопарьова

© Гуманітарний екологічний журнал, 2025
© Київський еколого-культурний центр, 2025
© Всесвітня комісія з охоронюваних територій МСОП, 2025
© Humanitarian Environmental Magazine, 2025
© Kyiv ecological and cultural centre, 2025
© World Commission on Protected Areas IUCN, 2025

ISSN 1727-2661 (Print)
ISSN 1727-270X (Online)

ЗГІДНО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МЕДІА»
ТА ЗА РІШЕННЯМ ВІД 18.05.2023 №325 (ЗІ ЗМІНАМИ)
НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ТЕЛЕБАЧЕННЯ
І РАДІОМОВЛЕННЯ

Київський еколого культурний центр внесено до Реєстру суб'єктів
у сфері медіа

та присвоєний ідентифікатор у Реєстрі як суб'єкту
у сфері друкованих медіа R30-03766;

адреса — вул. Райдужна, буд. 31, кв. 48, м. Київ, 02218;

кінцевий бенефіціарний власник — Борейко Володимир Євгенович;

назва друкованого медіа — «Гуманітарний екологічний журнал»;

періодичність виходу примірників — 4 рази на рік;

поширюється на території України та поза її межами;

розповсюдження безкоштовне;

видається українською, англійською, польською, російською мовами.

Мал. Е.Д. Шукурова

— Чи сповідував ти екологію? Чи благоговів перед життям?
Чи співпрацював з журналом Гуманітарним екологічним?

Зміст

В.Є. Борейко Держлісагентство проти Червоної книги	1	деятельности и охотничьего хозяйства на редкие виды растений	16
І. Мойсієнко, Б. Суднік-Войциковська Кургани — рефугіум степового рослинного покриву в агроландшафті півдня України	3	В.Є. Борейко Почему и как нужно охранять степь?	28
Створено Фонд охорони степів	7	В.Є. Борейко Экологическая этика для дикой природы и редких растений	33
В.Є. Борейко Неземна краса наших лісових орхідей	9	В.Є. Борейко Седые волосы украинской степи	34
Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації положень міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони рослинного та тваринного світу та природних степових угруповань)»	10	В.Є. Борейко Нет дерибану Красной книги! Как проиграла ретрограды-ботаники Дидух и Мосякин	36
Факти знищення популяцій рідкісних видів рослин	12	В.Є. Борейко Как черниговский ботаник Лукош мешал нам заповедать лес с орхидеями	45
В. Губарева Черемшу нищать не бабусі на ринках, а лісівники	14	В.Є. Борейко Операция «Первоцвет»: Как мы прикрывали от уничтожения подснежники и другие редкие весенние цветы долгие 20 лет	48
В.Є. Борейко Негативное влияние рубок леса и другой лесохозяйственной		В.Є. Борейко Королевства орхидей и их защитник	54

Держлісагентство проти Червоної книги

В.Є. Борејко, Київський еколого-культурний центр, м. Київ

У Лісовому кодексі України є багато правильних фраз щодо необхідності охорони біорізноманіття, червонокнижних видів флори та фауни у лісах. Однак записані вони там на рівні порожніх декларацій, які ніяк не змінюють проблеми. А проблема полягає в тому, що Держлісагентство України, як орган, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, розглядає ліс виключно як склад дров, що вертикально стоять. Звідси у всіх лісах країни практично без жодних обмежень проводяться масові рубки, які нищать усе живе. Крім цього, Держлісагентство України постійно виступає проти будь-яких заходів щодо законодавчого обмеження рубок лісу з метою охорони природи.

Рубки лісу — головна причина нищення рідкісних лісних видів. Особливо це стосується рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України. Рослини, на відміну від тварин, втекти або відлетіти від сокири та бензопили не можуть. Аналіз Червоної книги України показує, що рубки лісу шкодять місцям зростання 148 червонокнижних видів флори, або майже 20% від усіх занесених до неї рослин та грибів. На жаль, так звана «оцінка впливу на довкілля», яка проводиться перед проведенням суцільних рубок, практично не захищає від суцільних рубок популяції червонокнижних рослин. Щодо вибіркових рубок, то в цьому випадку немає взагалі ніякої оцінки впливу на довкілля. Лісники або не знають про зростання на відведеній під суцільну рубку ділянці з рідкісними рослинами, або свідомо дезінформують Міндовкілля України, яке дає їм дозвіл на рубку. Крім цього, до матеріалів лісовпорядкування Ліспроєктом спеціально не вписується інформація про місця проростання рідкісних рослин. Що дозволяє лісникам прак-

тично вільно знищувати рідкісні рослини рубками.

Рідкісні рослини губить не просто рубання дерев, а весь комплекс лісогосподарських робіт. Що є суцільною рубкою лісу? Це не просто валка дерев. Завдяки різним лісогосподарським маніпуляціям рідкісним рослинам наноситься максимальна шкода у різний спосіб. Основний збиток популяціям рідкісних рослин при проведенні суцільних рубок дерев завдається завдяки тому, що важка техніка своїми колесами, а також шляхом трелювання повалених дерев розриває лісову підстилку і знищує рослини.

Це ж відбувається і при спалюванні порубочних залишків на місцях їхнього зростання. Потім лісники на місці рубки роблять корчування пнів старих дерев і дискування ґрунту для посадки саджанців дерев, чим знищують коріння рідкісних рослин, що залишилися в землі. Слід зазначити, що дискування як метод обробки ґрунту спеціально застосовується як ефективний спосіб знищення рослин. «Дискування — це недорогий, механічний спосіб обробки верхнього шару землі, який розпушує ґрунт і зрізує бур'яни» — пишеться в одному з посібників з дискування. Велику шкоду рідкісним рослинам завдає також прокладка по популяціям рідкісних рослин лісових доріг для вивезення деревини. Однак головну шкоду рідкісним рослинам, які дивом вціліли після суцільної рубки і посадці дерев, завдає застосування гербіцидів — гліфосат, раундап, гліфоган та ін. які не-вибіркові і тому повністю знищують всі рослини.

Також з метою знищити всі рослини, які ростуть поряд з молодими деревами, лісниками застосовуються сапки, косарки та трактори зі спеціальними інструментами.

Нами підраховано, що знищення незаповіданих місць червонокнижного вовчогідника борового суцільними рубками з подальшою посадкою монокультур сосни на Черкащині за останні 45 років становило в середньому 2% місць зростання на рік. Таким чином за цей час було знищено до 90% місць зростання вовчогідника. В даний час швидкість знищення незаповіданих популяцій вовчегідника в Черкаській області є 18% популяцій вовчегідника на рік. За такого темпу вони можуть бути повністю знищені за 5 років.

Знищення незаповіданих місць зростання червонокнижного дифазіастрому в Чернігівській області суцільними рубками за останні 6 років становить 6% місць зростання на рік. Тобто протягом 6-7 років незаповідані місця зростання дифазіастрому можуть бути повністю знищені суцільними рубками.

Суцільні та вибіркові рубки в незаповіданих місцях зростання червонокнижних підсніжників (Київська, Черкаська, Вінницька, Житомирська) області ведуться з великою інтенсивністю і становлять зараз кожен третю-четверту незаповідану ділянку на рік. Швидкість знищення чи пошкодження ділянок із підсніжниками у тих областях становить 25-30% незаповіданих популяцій на рік. Ми підрахували, що після проведення суцільної рубки та посадки лісу кількість підсніжників на даній ділянці може зменшитися у сотні разів (наприклад у Криковецькій дачі у Вінницькій області у 120-360 разів).

Після проведення суцільної рубки та посадки лісу кількість червонокнижної черемші на даній ділянці може зменшитися у сотні разів (у лісі у с. Лінетчина Вінницької області у 620 разів).

Після проведення вибіркової рубки кількість підсніжників на ділянці зменшується приблизно у 10 раз. Кількість

птахів у місцях проведення вибіркового рубок зменшується в 2-3 рази, у місцях проведення суцільних рубок їх практично не залишається зовсім.

Зміна породного складу лісу (на сосновий, ялиновий, ялицевий, дубовий) завдяки штучному лісонасадженню на місці вирубки може повністю знищити популяції рідких рослин і тому має бути заборонена. Цілком повинні бути також заборонені суцільні рубки. Ліси природного походження мають бути законодавчо виведені з господарської діяльності та виділені в особливу окрему категорію з максимальним ступенем захисту, включаючи заборону на їх переведення у категорію експлуатаційних лісів та землі інших категорій. Повинна бути введена заборона використання гербицидів при посадці дерев. Необхідно надати права місцевим громадам на обмеження рубок лісу на їх території.

Знищення або заподіяння шкоди рідкісним видам тварин і рослин заборонено Законом «Про Червону книгу України» та Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Проте правозастосовна практика з боку екоінспекцій чи екологічних прокуратур показує, що охорона рідкісних видів від рубок практично не проводиться. Якби лісників карали за знищення рідкісних рослин, таких страшних фактів було б менше.

Окрім іншого, зараз практично застопорилося створення нових заповідних територій для охорони рідкісних рослин і тварин у лісах. Міністр Міндовкілля України Р. Стрілець практично не приділяє цьому уваги.

Загальний висновок такий — найближчим часом у лісах України масовими рубками буде знищено багато видів рідкісних видів рослин і тварин. Проте державі, як я бачу, до цього немає жодної справи.

Кургани — рефугіум степового рослинного покриву в агроландшафті півдня України

І. Мойсієнко, Херсонський державний університет
Б. Суднік-Войциковська, Варшавський університет

Хочеться розпочати перефразованою цитатою українського поета Миколи Зерова: «... і мрійна далечінь, що млоу синіх крил чарує і зове до еллінських курганів...».

Кургани — давні поховальні пам'ятки, обов'язковим елементом яких є куполоподібний земельний насип. Курганні поховання були дуже поширені в минулому. В Україні спорудження курганів продовжувалось майже 5 тисяч років (з середини IV тисячоліття до н.е. до XIII ст. н.е.), протягом пізнього енеоліту бронзового віку, раннього залізного віку та середньовіччя. Подібний тип поховань властивий багатьом, культурам та народам, а серед тих, що в різні часи населяли Україну — для скелянської, ямної, катакомбної, зрубної, сабатанівської культур та культури багатопружкової кераміки, а також кіммерійців, скифів, сарматів, печенігів, половців, ногайських татар та ін. В цілому в Україні відомо понад 50 тис. курганів.

Кургани — це невід'ємний елемент степового ландшафту. До масового розорювання півдня України кургани сторіччями були оточені цілинною степовою рослинністю, що сприяло формуванню на них степового рослинного покриву, близького до природного. В ході освоєння степів на більшості курганів (особливо невеликих) степова рослинність була знищена (в основному внаслідок розорювання), або ж знищені самі кургани. Однак, частина курганів, переважно крупних, ніколи не розорювались і на них зберігся

степовий рослинний покрив, який різко відрізняється від оточуючої їх сегетальної рослинності. Таким чином, окрім добре відомої археологічної ролі, кургани мають велике значення для збереження та відновлення степового біорізноманіття.

Зважаючи на значну флоросозологічну роль курганів і практично повну відсутність заходів щодо охорони їх рослинного покриву в даній статті ми обговорюємо значення курганів у збереженні рослинного покриву, зокрема созофітів, негативні чинники, які на них впливають, а також питання оптимізації охорони рослинного покриву курганів.

У 2004-2007 рр. нами досліджувалась флора курганів півдня України, в межах Херсонської, Миколаївської і Кіровоградської областей. Загалом досліджено 81 курган на території степової зони, в тому числі 26 — в межах зони пустельних степів, 26 — типчаково-ковилових (біднорізнотравних) і 29 — різнотравно-типчаково-ковилових (багаторізнотравних). Матеріали стосовно флори курганів пустельних та справжніх типчаково-ковилових біднорізнотравних степів були опубліковані нами раніше (Moysiuk 2006); дані відносно типчаковоковилових багаторізнотравних степів підготовлені до друку. Розпочаті також аналогічні дослідження курганів в лісостеповій зоні, на території Кіровоградської, Черкаської та Полтавської областей — їх закінчення заплановано на 2008 р. Для дослідження відбиралися слабо порушені кургани понад заввишки 3 м, на яких в доброму стані зберігся степовий рослинний покрив, зокрема, в значній кількості представлені типові для степів ксерофільні дернинні злаки з родів: *Agropyron*, *Festuca*, *Koeleria*

*Надруковано: Мойсієнко І.І., Суднік-Войциковська Б. Кургани — рефугіум степового рослинного покриву в агроландшафті півдня України // ЖИВА УКРАЇНА, №1-2, 2008.

і *Stipa*. Варто підкреслити, що з понад 400 високих курганів, які були обстежені нами в степовій зоні в 2004-2007 рр., лише 1/5 відповідала встановленим критеріям. В ході дослідження для кожного кургану склалися 5 списків флори, у відповідності з кількістю виділених нами на кургані ектопів, з визначенням частоти трапляння та рясності кожного виду. Окремо вивчалися весняна, літня та осіння флори курганів.

Флоросозологічне значення курганів

В результаті детальних досліджень проведених в степовій зоні на 81 кургані було виявлено 613 видів судинних рослин. На роль курганів як рефугіумів природного фіторізноманіття вказують наявність значної частки аборигенних, несинантропних, степових та раритетних видів. Більшість видів рослин, виявлених на курганах, є аборигенними (462, або 75,3%), в тому числі 277 видів (45,1%) належать до не синантропних. До степових (тобто, таких які мають фітоценогичний оптимум в угрупованнях класу *Festuco-Brometea*, та близьких синтаксонів *Galietales veri*, *Festucetalia vaginatae*, *Polygono-Artemisietea*) належить 284 видів, або 46,3%. Тобто, за структурою флора курганів є досить подібною до природних степових флор. На досліджених курганах було виявлено 33 созофіти, що складає досить вагому частку флори курганів — 5,4% (таблиця). Також на курганах виявлено низку угруповань, що потребують охорони і включені до Зеленої книги України — *Amygdaletea nanii*, *Stipetea capillatae*, *Stipetea lessingiana* тощо. Проведені нами спеціальні дослідження флори курганів показали, що вони є важливими об'єктами збереження біорізноманіття: — на курганах зберігається значний відсоток степового біорізноманіття Європи; — кургани є важливим джерелом інформації при відтворенні потенційної природної рослинності в антропогенних ландшафтах. Ефективним було

б їх використання при фітогеографічному районуванні степових районів, та уточнені межфітохорій.

Це актуально перш за все для плакорних ділянок:

— де степовий рослинний покрив, окрім курганных рефугіумів, тепер фактично знищений;

— кургани є джерелом експансії степових видів на прилеглі території (наприклад, на покинуті поля, в лісосмуги, тощо), і можуть відіграти велику роль у природному відновленні степової рослинності, кургани є джерелом збереження палеоботанічної інформації, оскільки в них, законсервований палінологічний та карпоботанічний матеріал, який можливо дуже точно датувати, зіставивши з археологічним матеріалом. Таким чином, їх можна використовувати для встановлення історії рослинного покриву та реконструкції палеокліматичної ситуації;

— в ході дослідження, стало очевидним, що кургани є рефугіумом не лише для судинних рослин, а й для степової бріофлори, мікобіоти, фауни (однак спеціальні дослідження на курганах цих таксономічних груп поки що не проводилися).

Чинники, що загрожують існуванню созофітів на курганах

Охорона раритетних видів на курганах, як і в цілому степової флори курганів, є досить складним завданням. Пов'язано це, в першу чергу, з невеликими розмірами самих курганів та ізоляцією видів на курганах, переважно сільськогосподарськими угіддями. В результаті раритетні види часто представлені на курганах лише кількома особинами і очевидно є тут вимираючими (наприклад, подібне поширення на курганах мають *Astragalus dasyanthus*, *Astragalus pallescens*, *Tulipa schrenkii*, тощо). Навіть у випадку значного представництва (максимально раритетний вид може бути представлений на кургані кількома тисячами особин, а частіше — в межах однієї-кількох сотень), існує

проблема генетичної ізоляції локальної курганної популяції. Більшість курганів оточені на кілька кілометрів антропогенними ландшафтами, частіше сільськогосподарськими полями. Тому не виключено, що генетичний обмін через запилення, з іншою популяцією цього ж виду для них є важкодоступний. Також внаслідок невеликої площі та ізолюваності курганів подібні екосистеми, як правило, не повночленні. Високою ймовірністю є постійна, або тимчасова відсутність комах-запилювача, або мікоризних грибів тощо.

Раритетні рослини на курганах зазнають значного антропогенного впливу. Як вже зазначалось вище, на більшості, переважно невисоких курганів, степовий рослинний покрив повністю знищений, переважно оранкою, або ж знищені самі кургани. Однак, навіть на найвищих курганах, із збереженням рослинним покривом, антропогенний вплив є відчутним.

Найвагомішою антропогенною загрозою для популяцій раритетних видів на курганах є руйнування місцезростань. Розташовані серед агроландшафту, кургани постійно пошкоджуються під час обробітку полів, зокрема, під час оранки регулярно пошкоджується підніжжя кургану. Страждають при цьому види, які більш приурочені до даного екоотопу на кургані, зокрема, серед рідкісних це *Adonis vernalis*, *Amygdalus nana*, *Anemona sylvestris*, *Elytrigia stipifolia*, *Iris halophylla*, *Linaria biebersteinii*, *Muscari neglectum*. Також під час проведення сільськогосподарських робіт кургани подекуди використовуються для звалища сміття, облаштування спостережних пунктів для охорони полів (при цьому на них можуть споруджуватися намети, розводяться багаття тощо), або ж догляду за худобою. Крім того кургани руйнуються під час розкопок чорними археологами, з них добувається і вивозиться ґрунт, на них часто встановлюються триангуляційні, або пам'ятні знаки, розміщують цвинтарі тощо.

Значна кількість курганів пошкоджені під час воєн, коли на їх верхівках облаштовувалися окопи, бліндажі, спостережні пункти; деякі знищені траншеями внаслідок археологічних розкопок, а також — під час посадки лісосмуг, при будівництві каналів, спорудженні автошляхів тощо. При цьому безперечно страждають рідкісні види рослин, знищуються або скорочуються їх популяції.

Регулярно на курганах трапляються пожежі, які здебільшого мають антропогенний характер. Пожежі часто влаштовуються цілеспрямовано, останнім часом в Україні прийнято після збирання врожаю зернових спалювати соломку на полях, при цьому згорають і розташовані на цих полях кургани. Особливо страждають під час пожеж терофіти, на багатьох свіжозгорілих курганах їх не вдається виявити, або ж вони представлені у дуже невеликій кількості. Серед рідкісних видів лише один є терофітом (*Cerastium ucrainicum*), однак і багаторічники, нерідко пошкоджуються або знищуються пожежами. Поширеним явищем майже на всіх курганах є випас. Деякі кургани доступні для випасу цілий рік (розташовані на пасовищах, перелогах, в лісосмугах, при дорогах тощо), на інших (розташованих серед полів) він відбувається лише після збирання врожаю.

Також тотальне знищення рідкісних видів рослин на курганах відбувається під час косіння, вибірково вони пошкоджуються під час збирання красивоквітучих рослин на букети, або ж викопування їх для пересадки в квітники (*Adonis vernalis*, *Amygdalus nana*, *Anemona sylvestris*, *Crocus reticulatus*, *Hyacinthella leucophaea*, *Iris halophylla*, *Limonium platyphyllum*, *Muscari neglectum*, *Ornithogallum kochii*, *Stipa lessingiana*, *Stipa ucrainica*, *Tulipa hypanica*, *Tulipa schrenkii*), збирання лікарської сировини (*Adonis vernalis*, *Astragalus dasyanthus*, *Ephedra distachya*) тощо. Слід зазначити, що регульований вплив на рослинний покрив курганів, особливо випалювання та випас, має пев-

не позитивне значення. В результаті на курганах не відбувається значного накопичення мортмаси, і не відбувається «резерватна» сукцесія яка тепер поширена в степових заповідниках України, і в результаті якої типові дернинно-злакові степові угруповання, замінюються на кореневищно-злакові (лукоподібні), або ж навіть на деревянисто-чагарникові. З 81 дослідженого нами в степовій зоні кургана, тільки на одному (в окол. пгт. Онуфріївка Кіровоградської області) спостерігалось накопичення значної кількості мортмаси, переважно *Stipa capillata*, яке пригнічувало розвиток багатьох інших степових рослин.

Оптимізація охорони рослинного покриву курганів

Сьогодні кургани охороняються як пам'ятки археології. Однак, очевидно, що цього явно не достатньо. Особливо прикрим є те, що рослинний покрив на курганах пошкоджується, а за сучасними технологіями розкопки, коли повністю розкопується насип кургану тотально знищується, археологами під час розкопок. Відбувається це офіційно, за дозволами з боку держави. Справа в тому, що ні на офіційному рівні, ні в археологічних колах, ні в свідомості громадян не зафіксовано, те що цінним в курганах є не лише археологічний матеріал, що в них міститься, а й розташований на їх поверхні рослинний покрив. Спостереження під час наших досліджень показали, що велику природну цінність на курганах мають не лише судинні рослини, які ми досліджували, а і інші елементи біорізноманіття. Зокрема, нами часто відмічалися раритетні види тварин, рідше лишайників та грибів. Тому фактично, розкопки курганів, на яких зберігся природний рослинний покрив відбуваються з порушенням чинного природоохоронного законодавства, оскільки знищується місцезростання, та власне самі рідкісні види рослин. Найкращим способом вирішення цього питання є визнання природної

цінності курганів на державному рівні і створення законодавчої бази, яка б передбачала збереження рослинного покриву курганів під час їх розкопок. Однак, це тривалий і складний процес. Тому, тепер нагальним питанням є створення на курганах заповідних об'єктів. Існуюче в Україні сьогодні законодавство дозволяє це робити, а дослідженні нами кургани заслуговують на включення їх до об'єктів природно-заповідного фонду. Згідно з чинним законодавством кургани на яких збереглося природне фіторізноманіття, в тому числі раритетне, слід оголосити пам'ятками природи (пам'ятки природи — окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення і мають зберігатися в природному стані (Андрієнко та ін., 2001)). Також необхідно провести в Україні широку інформаційну кампанію, з метою донесення до широких верств населення інформації щодо природної цінності курганів.

Ще одним важливим завданням є зміна ставлення з боку археологів до таких курганів. На необхідність комплексної охорони археологічних та природних пам'яток останнім часом вказують також і археологи (Петрашенко, 1998). На нашу думку, вирішення конфлікту інтересів, між археологами та природоохоронцями в дослідженні курганів є цілком можливим. При археологічних розкопках рослинний покрив на курганах повністю знищується. Однак, можливо проводити розкопки із збереженням рослинного покриву. Верхній задернований шар ґрунту, який, як правило, не містить археологічного матеріалу, може бути знятий з кургану і перенесений в безпечне місце. Цей дернинний матеріал може бути транспортований і використаний для відновлення степів. Або ж, враховуючи, що кургани є також важливим елементом краєвиду в Україні, передбачити після проведення розкопок максимальне відновлення насипів курганів. При цьому знятий дернинний матеріал може бути знову по-

вернутий на курган. У деяких випадках охорона курганів має забезпечуватися шляхом створення заповідних об'єктів. Так, наприклад, компактно розташовані кургани (загалом 134, з яких нами детально досліджено 12) в Голопристанському районі Херсонської області на приморській солончаковій рівнині, оточеній селами Іванівка (з півночі) і Очаківське, Вільна дружина, Садове та Пам'ятне (з півдня),

доцільно охороняти у складі регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (Мойсієнко, 2006).

Комплексне збереження курганів як археологічних та природних пам'яток органічно впливає з сучасних тенденцій інтегрованого розуміння ландшафту як цілісної природно-культурної системи, що знайшло відображення в Європейській ландшафтній конвенції.

Створено Фонд охорони степів

Степи з ковилою — така ж унікальна пам'ятка старовини як Софія або Києво-Печерська Лавра. За одним винятком: їх завжди можна відбудувати, а от квітучі ковилові стеги, раз розоравши, відродити вже немає можливості.

У степу зустрічається близько 25% видів червонокнижних рослин і грибів, та близько 23% червонокнижних видів тварин.

Вільні простори степу сформували вільнолюбне українське козацтво, Запорізьку Січ, Богдана Хмельницького, Тараса Бульбу та ін. Тому степ важливий як якість, він особливо важливий для історії культури, збереження традицій, національних символів. Цілинний, неораний степ України — це найважливіша національна природна спадщина, найважливіший елемент українського ландшафту та самоідентифікації українського народу.

Степ є унікальним багатством та визначною пам'яткою саме України. В Європі, окрім Угорщини, степів немає.

Вважається, що в Україні в нерозораному стані збереглося близько 1-4% степової зони, (раніше площа степів в Україні становила 40% території). У Полтавській області під степові ділянки, що збереглися по балках і схилах пагорбів, припадає приблизно 0,7% території області. Що становить близько 20 тис. га степових ділянок, у тому числі понад 18

тис. га не заповіданими. В окремих громадах, що знаходяться у степовій зоні України, степових ділянок взагалі практично не лишилося. Наприклад, у Дівичській ОТГ (під м. Переяслав, Київська область) від степових ділянок залишилося три кургани та напіврозорана балка, що становить 0,007% загальної площі даної ОТГ.

На жаль, місцеве населення вкрай байдуже ставиться до залишків ковилових степів України. Фермери намагаються все розорати, а сільради не охоче дають згоду на заповідання цих останніх притулків дикої степової природи. На відміну від лісу та водних джерел степ не є самостійним об'єктом права. У сприйнятті українського суспільства степ не має внутрішньої цінності, і тому його загибель не викликає жодної стурбованості, ніякої жалості (на тлі, скажімо, від рубання лісу). Ідея збереження степів не відбиває жодного соціального замовлення, фактично вона суперечить загальній установці на тотальну оранку землі та збагачення. У сучасного українця степ асоціюється скоріше з полем зернових, що колоситься, ніж із сріблястою ковилою, що переливається.

Знищення степових ділянок у різних областях України іде по-різному. Так, у південній (степовій) частині Київської області практично не залишилося балок зі степовими ділянками та рідкісними червонокнижними рослинами. Вони або

забудовані, або терасовані та засаджені монокультури сосни та білої акації.

Степові питання це наші, суто українські питання, тим часом саме степ, незайманий степ ми ризикуємо втратити швидше за все. Тому що, на відміну від лісу, степ в Україні ніяк не захищений.

Щоб зберегти степ Київський еколого-культурний центр створив Фонд охорони степів. Його завдання-збирати пожертвування на заходи щодо охорони степів та практична охорона степів.

1. Найголовніший напрямок роботи, який вимагає фінансування — це виявлення, вивчення і заповідання степових ділянок, що залишилися. Тільки ставши заповідними, вони будуть надійно захищені від оранки або посадки лісу.

2. Наступним важливим напрямком є розробка та лобіювання Закону з охорони степових ділянок (на кшталт Закону з охорони пралісів, який був нами розроблений та прийнятий Верховною Радою України).

Без певних законодавчих змін організувати повноцінну охорону степових ділянок в Україні неможливо.

3. Фінансової підтримки вимагає напрямок «зеленого» туризму, яке спрямоване на ознайомлення людей з красою квітучих диких степових рослин-ковили, сон-трави, горицвіту, шафрану січчастого, брандушки. Коли ОТГ зрозуміють, що можна на цьому заробляти гроші, вони охочіше йтимуть на заповідання степових ділянок, де ростуть ці рослини.

4. Дуже велику роль у «розкручуванні» теми збереження степових ділянок можуть зіграти створені тематичні сайти в Інтернеті, ролики в Ютубі, що показують насамперед красу квітучих степів. Необхідно всіляко популяризувати в соціальних мережах красу та неповторність степових рідкісних червонокнижних рослин, переконувати, що це великий раритет, який варто особисто подивитися у дикій природі. Чим більше людей захоче оплатити свій тур у такі місця, тим більше з'являється надії, що ці місця зростання рідкісних степових рослин вдасться заповідати і зберегти.

5. Потребують фінансової підтримки організація рейдів із гасіння весняних пожеж (палів) у степових ділянках. Наразі цим в Україні системно ніхто не займається.

6. Організація судового захисту степових ділянок від незаконного захоплення їх рейдерами або від незаконного заліснення — найважливіший і зовсім не задіяний ще метод охорони степів.

7. Необхідно організувати виготовлення та встановлення охоронних знаків об'єктів ПЗФ, що охороняють степові ділянки, а також їх винесення в природу. Зараз багато хто з них не має охоронних знаків, ще більше не винесено в природу.

8. Вимагає також підтримки діяльності заповідників, національних парків та регіональних ландшафтних парків, що мають у своєму складі степові ділянки. Нині ці об'єкти ПЗФ тягнуть жалюгідне існування.

9. Досить перспективним може бути підтримка діяльності роботи сільських педагогів із залучення школярів до вивчення та охорони степових ділянок. Такі педагоги є, але їх ніхто не підтримує.

10. Спеціальні рішення про заборону оранки, заліснення та забудови степових ділянок можуть бути прийняті на рівні обласних та місцевих рад.

11. Необхідно налагодити систематичну роботу з виявлення фактів незаконної оранки, забудови, заліснення степових ділянок та покарання винних.

Нині держава у обличчі Міндовкіля України та інших державних структур практично жодної уваги на збереження степів в Україні не звертає. Байдужі до питання охорони українських степів та міжнародні екологічні організації та фонди.

Тому наш степ може зберегти тільки громадська ініціатива, підтримана на громадських засадах фінансово.

Підтримайте наш Фонд охорони степів!

Наш патреон — <https://www.patreon.com/kekzUA>. Наша картка= 4149 6293 1845 1242 ПриватБанк

Неземна краса наших лісових орхідей

В.Є. Борейко, Київський еколого-культурний центр, м. Київ

Наші лісові орхідеї: зозулині черевички і любка дволиста — справжні ельфи лісу.

Ніжні крила

Пелюстків орхідеї —

Метеликів зграя.

Шукати дикі орхідеї в лісі-таке ж захоплююче заняття як шукати квітку папороті. Ці легкі, світлі, витончені та граціозні створіння — справжні ельфи лісу.

Орхідеї — квіти неземні. Ангели у ранковій росі. Коли око вперше бачить зозулині черевички — задаєшся собі одразу питанням — невже таке диво буває? І невже воно живе? Недарма квітка отримала таку назву, яка у вільному перекладі звучить як «походить від Бога». Згідно з легендою, що існує в давньогрецькій міфології, незвичайна назва квітки походить від тувельки богині Венери, яку вона упустила. Мандрівник, що проходить повз, знайшов черевичок і вирішив його підняти, але як тільки він простяг руку — той перетворився на прекрасну квітку, що формою нагадує тувельку.

Зозулині черевички, названий так за унікальну форму пелюсток, що нагадує жіночий черевичок, практично зник із-за рубок лісу.

У Швейцарії зозулині черевички стали охороняти ще з 1878 року. Лісники вирубують старі вологі дубові ліси, де звичайно ховається цей кришталевий черевичок, насаджуючи замість соснові, де він рости не може.

Знайти зозулині черевички та інші орхідеї в лісі дуже важко. Бо вони самі вирішують, коли здатися людині.

Незрівнянна любка дволиста. Подивіться, яка краса — на стрункому стеблі височить довга вишукана китиця білосніжних квіток, що дивно нагадує білих метеликів. Її витончені квіти немов зроблені з фарфору — настільки щільні та соковиті пелюстки. Три з них складені шоломом, а два відігнуті убік. Запилюють квіти великі нічні метелики, яких приваблює аромат, що посилюється увечері, коли ці квіти водять хороводи серед старих дубів.

Англійці назвали любку, за витончені квіти «орхідея-метелик». Але справжню славу квітки принесло не його суцвіття, а дивовижний запах рідкісної сили. Любки дволисті — це нічні фіалки, або, як їх назвав Пастернак, — царські свічки. Вони дійсно рідкісні «і навіть запах п'ють поодиноці».

Вечірня орхідея —

Ароматом прикрившись

Біліє квітка.

У японців у живопису налічується всього чотири «благородні чоловіки» — слива, орхідея, хризантема і очерет.

Орхідея вночі,

Запахна п'тьма згустилася,

Квіти білють.

В Ісландії прийнятий закон, що захищає ельфів, перш ніж побудувати будинок, ви зобов'язані перевірити, чи не зайняте обране вами місце ельфами. А чому ж ми не можемо захистити наших лісових духів?

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації положень міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони рослинного та тваринного світу та природних степових угруповань)»

Від 20.11.24

**Верховна Рада України
постановляє:**

І. Внести зміни до таких Законів України:

У Законі України «Про рослинний світ»

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23, ст.198 із наступними змінами):

1. У статті 3 додати абзац дев'ятий наступного змісту: «степ — це біом помірного поясу, для якого характерне майже повсюдне поширення трав'янистої, в основному злакової рослинності на чорноземних і каштанових ґрунтах»;

2. У статті 3 додати абзац десятий наступного змісту: «Степова ділянка — земельна ділянка, вкрита багаторічною дикорослою трав'яною (злаковою, полиново-злаковою, різнотравно-злаковою, лучно-степовою) рослинністю, що формується в умовах недостатнього зволоження».

2. Додати статтю 31-1 наступного змісту:

Стаття 31-1 «Охорона та збереження степу»

1. Степ є національною природною спадщиною України і невід'ємною частиною української ідентичності.

2. З метою охорони та збереження степових ділянок з схилами крутизною понад 7 градусів там забороняється розорювання, лісорозведення, розробка корисних

копалин, будівництво споруд, прокладання шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, джипінг).

3. Наявність степових ділянок є підставою для оголошення відповідних територій об'єктами природно-заповідного фонду.

4. Визначення належності земельних територій до степових ділянок здійснюється за методикою, яка розробляється і затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

5. Органами місцевого самоврядування вживаються заходи щодо визначення степових ділянок та створення у їхніх межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.».

2. У Законі України «Про природно-заповідний фонд України»

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст.502 із наступними змінами):

1. У другій частині статті 3, у другому абзаці після слова «комплексні» додати «степові»,».

3. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170 із наступними змінами):

1. У статті 25 додається новий пункт 37-4 наступного змісту «Органами місцевого самоврядування вживаються

заходи щодо визначення степових ділянок та створення у їхніх межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

4. У Законі України «Про охорону земель»

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст.349 із наступними змінами)

1. У статті 1 у визначенні терміну «степова ділянка» після слова «вкрита» додати «дикорослою».

2. У статті 47 частину третю викласти в такій редакції: «. З метою охорони та збереження степових ділянок з схилами крутизною понад 7 градусів там забороняється розорювання, лісорозведення, розробка корисних копалин, будівництво споруд, прокладання шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, джипінг. На схилах крутизною від 3 до 7 градусів обмежується розміщення просяпних культур, чорного пару тощо.».

5. У Кодексу України про адміністративні правопорушення

(Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122 із наступними змінами)

Статтю 53 викласти у наступній редакції: «Стаття 53. Порушення правил використання земель та степових ділянок

Використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоох-

оронного режиму використання земель, у тому числі степових ділянок з схилами крутизною понад 7 градусів, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

ПРИМІТКА. Положення цієї статті не застосовуються у разі заростання чагарниками і дрібноліссям деградованих та малопродуктивних земель, що потребують консервації та призначені для заліснення.

II. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

— Забезпечити прийняття нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону,

— Привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом,

— Забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Факти знищення популяцій рідкісних видів рослин

У лісі біля села Гута-Селицька Черкаської області незаконно рубають ліс у місцях росту червонокнижних підсніжників

Під час нашої експедиції 3 березня 2024 р. за рідкісними рослинами у лісі біля села Гута-Селицька Черкаської області Канівського району виявили проведення лісниками незаконного рубання лісу у місці, де ростуть підсніжники. Підсніжники занесені до Червоної книги України. Проведення рубок завдає шкоди популяціям підсніжників, тому рубки, проведені лісниками, є незаконними.

Згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення:

Стаття 90. Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, або які внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території

Погіршення, знищення середовища перебування (зростання) тварин і рослин, види яких не занесені до Червоної книги України, але внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території, знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх із природного середовища, а також порушення умов утримання (вирощування) тварин і рослин зазначених видів у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших спеціально створених

штучних умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження), інші порушення порядку охорони, використання і відтворення таких видів тварин і рослин — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від двадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого і на посадових осіб — від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого.

Тому з цього порушення ми звернулися до прокуратури із запропонуванням покарати лісників.

Факти знищення червонокнижних орхідей у Житомирській області

В 2015-2016 рр. на заплавах луках правого берега р. Фастівка північніше смт Миропіль Житомирської області було виявлено значні популяції червонокнижних пальчатокорінників м'ясо-червоного (*Dactylorhiza incarnata*) (до сотні ос.) та травневого (*D. majalis*) (кілька сотень ос.), а також любки дволистої (десятки ос.) [1, 2, 3]. Проте дана територія була розпайована ще в 2003 році. І влітку 2017 аграрне підприємство переорало основну частину лук. Не розораними залишилася лише найзаболоченіша їх частина, проте орхідеї там майже не росли. В 2018 році вдалося облікувати лише близько 50 ос. пальчатокорінника травневого. Частина рослин виросла прямо в посіві пшениці, частина збереглася на краю заболоченої луки, яку не переорали [1, 4]. В наступні роки ніяких орхідей в посівах, звичайно, вже не було. Суттєво скоротилася також і популяція пальчатокорінника м'ясочервоного. В 2023 р. тут вдалося знайти лише

5 ос. [5]. Любка дволиста в 2018 р. ще була зареєстрована в кількості близько 10 ос., але в подальші роки її тут вже не спостерігали.

Значні популяції червонокнижних орхідей зростають також в долині р. Будичина, а також її притоки — річки Руда в межах колишніх Романівського та Чуднівського районів, зокрема, біля с. Романівка [1]. Стан популяцій цих рослин тут кращий, ніж в попередньому місці, проте все ж без втрат не обійшлося. Навесні 2017 р. було виявлено факт оранки лук в прибережній захисній смузі р. Руда, де росли пальчатокорінники. 01.06 було підтверджено зростання пальчатокорінника м'ясочервоного на ділянці поряд із розораною, а один екземпляр виріс прямо серед посіву сої [6].

ДЖЕРЕЛА:

1. Гриб О.В. Знахідки рослин, занесених до Червоної книги України, в Житомирській та Хмельницькій областях. — Знахідки рослин і грибів Червоної книги та Бернської конвенції (Резолюція 6) / Серія: «Conservation Biology in Ukraine», Вип. 11, Т. 1. Київ-Чернівці: Друк-Арт, 2019. — С. 216-221.

2. <https://www.inaturalist.org/observations/103009143>

3. <https://www.inaturalist.org/observations/198908003>

4. <https://www.inaturalist.org/observations/198905804>

5. <https://www.inaturalist.org/observations/168374913>

6. <https://www.inaturalist.org/observations/103010004>

Чи витісняє черемша підсніжник?

Нерідко доводиться чути, що нібито черемша «витісняє» підсніжник і тому з метою охорони підсніжника її потрібно викорчувувати. Що, з правової точки зору є нонсенсом, так як і черемша і підсніжник занесені до Червоної книги України і перебувають під охороною закону.

Наші спостереження у Криковецькій дачі показали, що черемша не витісняє підсніжник. Підсніжник витісняє не черемша, а рубки лісу. Наприклад, у Криковецькій лісовій дачі (Вінницька область, колишній Іллінецький лісгосп, Немирівське лісництво) у кв. 51 де суцільна рубка була поведена близько 60 років тому, і посаджений дуб звичайний, черемша поширена окремими великими плямами по 1 га (слід зазначити, що на черемшу суцільні рубки впливають не так негативно, як на підсніжник). Але поряд є ділянки лісу, де її немає.

Однак підсніжник і в співтоваристві з черемшею, і там де її немає, має однакову щільність — 0,1 квітка на 1 кв. м. Разом з тим там, де суцільна рубка проведена не була, і росте старий ясеневий ліс віком близько 150 років, підсніжник, незалежно від того, є черемша поруч чи ні, має щільність 36 рослин на 1 кв. м, або у 360 разів вище. Це кв. 52 того ж лісництва.

Таким чином нема чого грішити на черемшу.

Черемшу нищать не бабусі на ринках, а лісівники

В. Губарева

«Червонокнижна черемша зникає із лісів через те, що її занадто багато збирають бабусі для продажу» та інші міфи, вигідні лісівникам. ЕкоРубрика відправилась в експедицію з Володимиром Борейко, аби з'ясувати, хто головний ворог червонокнижних рослин в лісах. І, звісно, розповідаємо, як із ним боротись!

Наша невелика експедиція у складі журналістки Рубрики, фотографа та українського природоохоронця, громадського діяча та очільника Київського Еколого-Культурного Центру (КЕКЦ) Володимира Борейка крокує лісом, що відноситься до Іллінецького лісгоспу поблизу села Лінещина у Вінницькій області. Мета на сьогодні — знайти проліски та черемшу, і вірогідність нашого успіху, за словами Борейка, — 70%.

Нам вартувало лише зупинитись на узбіччі та зайти в гліб лісу на 5-10 метрів, аби побачити цілу галявину черемши.

«Проліски та черемша — найкращі друзі, — каже Володимир, крокуючи між рослинами. — Вони завжди ростуть поряд», — і майже одразу після цієї фрази ми спочатку бачимо поодинокі проліски, а потім — десятки, що туляться один до одного на не менш як десяти квадратних метрах. Утрюх ми жалкуємо про те, що прийшли або зарано, або запізно — близько тижня чи двох тому відцвіли проліски, і ще якихось кілька днів залишилось до момента, аби білим цвітом вкрились галявини черемші. Це недоторкана ділянка лісу — десятки років тут не проводились рубки, тому і пролісків, і черемши тут вдосталь.

Володимир дістає рулетку, і на цьому етапі починається наукова частина експе-

диції — необхідно визначити щільність рослин. Він відміряє квадрат, і ми разом рахуємо кількість пролісків та черемши, що на ньому ростуть. Нескладні підрахунки дають такі цифри: на одному квадратному метрі майже недоторканого лісу росте 64 черемши та 32 проліска. Не забувайте ці цифри одразу, шановні читачі, адже експеримент, про який мова йтиме далі вимагатиме від вас порівняння даних, які ми отримуємо менш ніж за півгодини після початку нашої мандрівки лісом.

Втім, спочатку розберемось, навіщо ж ми відправились шукати весняні квіти, та ще й так далеко від редакції.

Отож, обидві рослини мають природоохоронний статус та занесені до Червоної Книги України. Саме наявність червонокнижних рослин (а ще птахів і тварин) дозволяє надати територіям природоохоронний статус та вберегти від рубок ті ліси, де вони досі залишились.

«Тут була вибіркова рубка кілька років тому, — підводить Борейко та починає пояснювати, чому ділянки лісів так сильно різняться між собою — Коли проводяться вибіркові рубки, з точки зору збереження біорізноманіття, це не набагато краще за суцільні. Спочатку в ліс заїжджає важка техніка, дерева валять, а потім протягують їх по ґрунту. Це шкодить корінню рослин, і вони мають значно менше шансів на виживання».

По-перше, змінюється мікроклімат. На попередній ділянці, де черемши і пролісків вдосталь, була густа тінь, добре відчувалась вологість повітря, а там, де ліс «оздоровили» — світліше та спекотніше. Такі умови вже не підходять для тендітних пролісків, неприйнятні вони й для черемші.

По-друге, травмовані ділянки ґрунту швидше заселяють більш витривалі рослини, а проліски та черемша із пошкодже-

*Надруковано: <https://docs.google.com/document/d/1CqUT41qQ7VtKjbjciwyrQEZH30JRkRDDxz7asxmobk/edit>

ним корінням в більшості випадків просто помирають.

Борейко знов дістав рулетку, втім, рахувати тут нічого. Втрюх ми ледь знайшли ділянку, де на квадратному метрі було лише три проліски. А черемши не було зовсім. От і висновок — там, де проводяться вибіркові рубки, біорізноманіття (принаймні, пролісків), буде в 10 разів менше. Борейко підрахував: рубки лісу шкодять місцям зростання 148 червонокнижних видів флори, або майже 20% від усіх занесених до Червоної книги рослин та грибів.

До речі, ще за кількадесят метрів була ділянка, де колись провели суцільну рубку. Грунт тут не просто був пошкоджений технікою — його для нового заліснення перекопали. Тепер молоді берези сягають близько трьох метрів. На ділянці спека, а з майже голої землі без рослинності від наших кроків піднімається купа пилу. Щільність червонокнижної черемши тут — в 640 разів менше, ніж на першій, недоторканій ділянці. А ще — ріжуча вуха тиша. В лісі із пролісками птахи буквально переспівували один одного — як мінімум п'ятьох розпізнав застосунок Merlin, проте на місці суцільних рубок немає дерев, де могли б гніздитися птахи. Нова посадка більше нагадує грядку на городі, де дерева — товар лісівників, і аж ніяк не природний ліс.

Як нанести збитків на 17 тисяч гривень на 20 квадратних метрах лісу?

Насправді ми маємо законодавство, покликане охороняти червонокнижні види від лісівників. Згідно з наказом «Про додаткові заходи охорони видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України», проводити рубки в місцях, де є червонокнижні рослини і птахи — заборонено.

І якщо у попередніх прикладах лісівники ще мають шанс сказати, що під час рубок червонокнижних рослин не було, а там, де їх багато — рубки не проведені, то приклад, який ми побачили в тому ж лісі,

але з іншого боку дороги нівелює будь-які аргументи з боку лісівників. Забігаючи наперед, аби вас зацікавити, скажемо: ми знайшли маленьку ділянку у 20 м², на якій лісівникам вдалося нанести шкоду довкіллю більш ніж на 17 тисяч гривень.

Щоб зберегти біорізноманіття, необхідно заповісти територію: Як це робить КЕКЦ?

Території, де було зафіксовано червонокнижні види за законом мають отримувати охоронний статус. Ініціатива майже ніколи не виявляється з боку держави, але на щастя цим займаються природоохоронні громадські організації. Складають обґрунтування, подають його в Міністерство екології, після чого погоджують заповідання із власниками та землекористувачами.

Якщо мова йде про ліс, землекористувачем якого є ДП «Ліси України» (як у випадку із Ілліницьким лісгоспом), погоджувати треба із ними, втім, «Ліси України» є головним противником заповідання своїх територій. Заповісти територію для них майже завжди означає заборону на рубки, тож підприємство не бажає втрачати власний доходний ресурс.

Тому Володимир Борейко з КЕКЦ обрав іншу стратегію. Спочатку — отримати згоду від власників та користувачів, а вже потім звертатись до Мінекології. Кожен окремий випадок вирішується переговорами. Іноді аби забрати в заповідний фонд одні території, доводиться домовлятися про вилучення інших — тих, що за фактом вже не несуть жодної цінності для збереження біорізноманіття.

І метод працює. В рік завдяки КЕКЦ з'являється приблизно по 40 заповідних об'єктів. Минулого року в Київській області було $\frac{2}{3}$ від всіх нових заповідних територій від усієї країни. І все це — за ініціативою КЕКЦ.

Тож скоріш за все, ліси Іллінецького лісгоспу вже цього року також увійдуть у природно заповідний фонд як пам'ятка природи.

Допомогти у збереженні лісів може кожен з вас. Як це зробити?

Взяти участь у збереженні цінних природних ділянок може кожен, і Борейко активно використовує це у своїй роботі.

Для того, аби знайти червонокнижні види і ділянку для заповідання він обрав простий і дієвий метод — питати у людей в інтернеті. КЕКЦ публікує пост у *Facebook*: «Де у Київській області росте сон-трава?», а потім запускає пост на рекламу по області.

«І люди повідомляють. Ми уточнюємо у них локацію і відправляємось в експедицію. У 70% випадків ми знаходимо те, що шукали. За досвідом, це найбільш ефективний метод, краще за *iNaturalist* або будь-які інші», — каже Борейко. Під час експедиції Володимир ділився із нами тим, що наразі через пости у Фейсбукці він шукає осередки у Київській області, де

росте рослина сон, а за кілька днів повідомив:

«Буквально вчора ми знайшли в Київській області саму велику, яка нам тільки відома, ділянку із сон-травою. Про це також повідомив нам, на наш запит, читач Фейсбуку КЕКЦ. Там більше 1000 снів! Просто казка».

Тому вам для того, аби зберегти довкілля, зробити потрібно небагато — розкажіть КЕКЦ про місця, де ви знаходили види, що потребують охорони, не ігноруйте пости КЕКЦ із запитаннями, та загалом — не бійтесь досліджувати! Подібні кейси громадської науки можуть призвести до неабияких результатів.

Втім, не слід забувати про правила безпеки. Пам'ятайте: ліси на прикордонних територіях, тих, що знаходились під окупацією та в зоні бойових дій вважаються потенційно замінованими. Не нехуйте правилами мінної безпеки.

Негативное влияние рубок леса и другой лесохозяйственной деятельности и охотничьего хозяйства на редкие виды растений

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Негативное влияние рубок леса и другой лесохозяйственной деятельности, а также охотничьего хозяйства на подснежник обыкновенный, подснежник складчатый и черемшу

Широкомасштабные рубки леса продолжают в местах произрастания редких видов растений, прежде всего вне объектов ПЗФ, что ведет к быстрому уничтожению редких растений. Гослесгентство Украины всячески сопротивляется какому-либо законодательному

ограничению рубок леса, что приводит к безвозвратной гибели последних популяций редких растений. Анализ Красной книги Украины показывает, что рубки леса вредят местам произрастания 148 краснокнижных видов флоры, или почти 20% от всех занесенных в нее растений и грибов (6).

К сожалению, во многих видовых очерках о редких растениях в Красной книге Украины не всегда точно указаны причины уменьшения численности растений. Там, о подснежнике обыкновенном там сказано, что главными причинами

уменьшения численности являются: «Масовое зривання на букети, переважно для продажу, викопування цибулин, рекреаційне навантаження» (6).

Что, по нашему мнению, не является главными причинами. Главными причинами уменьшения численности подснежника обыкновенного и подснежника складчатого являются сплошные и выборочные рубки леса, а также искусственное изменение породного состава леса благодаря лесохозяйственной деятельности (1, 2, 3). Это же относится и к черемше.

Наши наблюдения, проведенные в 2020-2024 гг. в Киевской, Винницкой, Черкасской и Житомирской областях, показывают, что сплошные или выборочные рубки леса проводятся в каждом третьем-четвертом незаповеданном месте с подснежниками. К сожалению, так называемая «оцінка впливу на довкілля», которая проводится перед проведением сплошных рубок, практически не защищает от сплошных рубок популяции подснежников и других краснокнижных растений. Что касается выборочных рубок, то в этом случае нет вообще никакой «оцінка впливу на довкілля». Лесники или не знают о произрастании на отведенном под сплошную рубку участке с редкими растениями, или заведомо дезинформируют Миндовкилля Украины, которое дает им разрешение на рубку.

Что представляет собой сплошная рубка леса? Это не просто валка деревьев. Благодаря различным лесохозяйственным манипуляциям природной популяции подснежника наносится максимальный ущерб различными способами. Основной ущерб популяциям подснежника при проведении сплошных рубок деревьев наносится благодаря тому, что тяжелая техника своими колесами, а также путем трелевки поваленных деревьев разрывает лесную подстилку и уничтожает подснежники вместе с луковичками. Это же происходит и при сжигании порубочных остатков на местах их произрастания. Затем лесники на месте рубки производят корчевание

пней старых деревьев и дискование почвы, чем уничтожают оставшиеся в земле луковички подснежников. Следует отметить, что дискование как метод обработки почвы специально применяется как эффективный способ уничтожения растений. «Дискование — это недорогой, механический способ обработки верхнего слоя земли, который разрыхляет почву и срезает сорняки» — пишется в одном из руководств по дискованию (7). Кроме этого, во время дискования почвы уничтожаются муравейники, а ведь муравьи являются главными распространителями семян подснежников. Большой вред редким растениям наносит также прокладка по популяциям редких растений лесных дорог для вывоза древесины. Так, на отрезке лесной дороги в Криковецкой даче длиной 8 м и шириной 3 м было уничтожено колесами тракторов 280 подснежников. Негативно влияет на подснежники также организация мест подкормок кабанов и других копытных для охоты (8). Наши наблюдения в Криковецкой даче показали, что в местах установки солонцов для косуль на площади около 10 га все было вытоптано и подснежников не было.

Нередко приходится слышать, что, якобы, черемша «вытесняет» подснежники. Наши наблюдения в Криковецкой даче (Винницкая область) показали, что это не так. Подснежник вытесняет не черемша, а рубки леса. Например, в кв. 51, где сплошная рубка была поведена около 60 лет назад, и посажен дуб обыкновенный, черемша распространена отдельными большими пятнами по 1 га. Но рядом есть участки леса, где ее нет. Однако подснежник и в сообществе с черемшой, и там где ее нет имеет одинаковую плотность — 0,1 цветок на 1 кв. м. Вместе с тем там, где сплошная рубка поведена не была, и растет старый ясеневый лес возрастом около 150 лет, подснежник, в не зависимости от того, есть рядом черемша или нет, имеет плотность в 360 раз выше.

Однако главный вред подснежникам, чудом уцелевшим после сплошной руб-

ки и посадке деревьев, наносит применение гербицидов — глифосат, раундап, глифоган и др. которые неизбежны и поэтому полностью уничтожают все растения. Также с целью уничтожить все растения, которые произрастают рядом с молодыми деревьями, лесниками применяются тяпки, косарки и трактора с специальными инструментами. Если же посадка леса на месте рубки не была проведена, или была проведена формально, то место рубки как правило зарастает высокой травой, что также мешает росту сохранившихся подснежников.

Приведем примеры.

В 2021 г мы обследовали кв. 101 Сухолесского лесничества Белоцерковского лесхоза, где в выд. 12 растут подснежники. Рядом лет 10 назад были проведены сплошные рубки дубово-грабового леса. В этом месте поднялись заросли лещины и поросль граба. Плотность подснежников на месте рубок в 5 раз была ниже, чем в нерубленном дубово-грабовом лесу.

В начале 2022 г. нами был обследован участок грабового леса в бывшем Ставищенском (теперь Обуховском) районе Киевской области, в Ставищенском лесничестве Белоцерковского лесхоза. Грабовый лес растет в балках площадью около 10 га. В одном месте, площадью около 0,5 га он был вырублен сплошной рубкой и на его месте посажены саженцы дуба черешчатого, возраст которых составил около 10 лет.

И в грабовом лесу, и на месте рубки нами был обнаружен подснежник белоснежный. Однако в не рубленной части леса его плотность составляет 2 растения на 1 кв. м (координаты 49.3783,30.04937), а совсем рядом, на месте сплошной рубки и высадки дубов, его плотность крайне низкая, всего 1 растение на 10 кв. м. (координаты 49.37929, 30.04988).

Таким образом сплошная рубка леса, где применялась трелевка леса, проезд тяжелой техники, а также распашка земли трактором для посадки дуба значительно повредила популяцию подснежника бело-

цветного, уничтожив луковицы растений и сами растения, снизив его плотность в 20 раз.

В 2019 г. в Босулавском лесничестве Богуславского лесхоза Киевской области сплошной рубкой было вырублено в 12 квартале 14 выделе 1,5 га леса, где росли подснежники. Весной 2023 г, через 4 года мы проверили рубку. За это время она густо заросла травой. В результате там на 4 кв. м приходился в среднем один подснежник, в то время как рядом, в лесу, на 1 кв. м. приходилось в среднем 8 подснежников. То-есть из-за рубки, распашки земли под посадку культур и зарастание рубки густой травой плотность подснежников снизилась в 32 раза.

Примерная картина нами была обнаружена в 2022 г. и в кв. 62 Улашевского лесничества Богуславского лесхоза. Если в выделах 18 и 26 этого квартала дубово-ясеневый лес еще не был вырублен, то здесь на 1 кв. м. мы насчитали около 10 подснежников. А в соседних выделах, где была проведена сплошная рубка, затем посадка дуба, и все заросло злаками, подснежников было в десятки раз меньше.

По наблюдениям В.И. Мельника с соавторами, в районе Холодного яра, Чигиринский (раньше Камянский) лесхоз в 1999 г. на месте популяции подснежника складчатого была проведена сплошная рубка. Проведенные в 2005 г. исследования показали, что плотность подснежника на данном участке уменьшилась в сравнении с другими, где рубки не было, в 13 раз, популяция подснежника регрессивна, неполноценна, наблюдается сильное задернение земли, молодых особей подснежника и клонов практически не наблюдается, происходит изменение светового и водного режима (5).

Анализ влияния рубок леса на подснежники, проведенный А. Грибом в лесах Миропольской ОТГ Житомирской области говорит о следующем. В тех местах, где были поведены сплошные рубки 25-30 лет назад, но лесные культуры не принялись, и сформировался молодой лес из

липы, ольхи, граба, осины, подснежники сохранились. Однако в отличие от старого леса, где сплошных рубок не было, подснежники растут фрагментарно, разрозненными куртинами, чередуясь с местами, где их нет совсем. В природном же лесу они растут равномерно, сплошными массивами. В местах, где сплошные рубки были проведены 10-15 лет, популяции подснежника, в отличие от тех мест, где не было сплошных рубок, имеют плотность цветов в два раза меньше (20 цветущих растений на 1 кв. м против 42 цветущих растений на 1 кв. м), а также очень фрагментированы. В местах, где были проведены сплошные рубки, а затем посажен дуб красный, подснежники встречаются лишь одиночными особями. Кроме этого, значительно негативно влияют на популяции подснежников места подкормки охотничьих животных. Там территория вся вытоптана животными и подснежник здесь или исчез совсем, или встречается по краям отдельными особями. (8).

Весной 2024 г. было исследовано влияние охотничьего хозяйства на подснежник обыкновенный в Миропольском лесном заказнике местного значения в Житомирской области (Миропольское лесничество Бердичевского лесхоза). Здесь незаконно находится охотничья вышка охотничьего клуба «Сапсан-Полісся», возле которой имеется подкормочная площадка для кабанов площадью около 24 кв. м. На ней полностью выбит кабанями растительный покров. Охотничья вышка поставлена охотниками в месте, где массово растет подснежник обыкновенный, занесенный в Красную книгу Украины. Здесь его плотность на 1 кв. м достигает около 70-80 растений, однако на месте подкормки кабанов под вышкой их нет. Таким образом по вине охотничьего хозяйства было уничтожено около 1800 подснежников, чем нанесен ущерб государству в размере около 90 тыс. гривен.

Детальное изучение влияния сплошных рубок на популяцию подснежника мы провели в марте 2024 г. в Криковецкой

лесной даче, имеющую площадь 1400 га. (Винницкая область, бывший Ильинецкий лесхоз, Немировское лесничество). В этом нам помог 70-летний местный житель и любитель природы Виталий Филимонович Сметюх, проживающий в соседнем селе Марьяновка и хорошо знавший с детства этот лес. По его рассказам раньше это был лес, состоящий из старого ясеня, липы, осины и граба. Подснежники росли в нем густым ковром. Интенсивные сплошные рубки начались в Криковецкой даче с 1960-х годов. Вместо ясеня лесники стали садить дуб обыкновенный. В таких участках леса подснежник почти не встречается или его нет вообще. За 60 лет из-за сплошных рубок в Криковецкой даче осталось старого леса с подснежниками около 20 га, что составляет около 1,4% от всей площади лесного массива. Плотность подснежника в старом ясеневом лесу составляет 36 особей на 1 кв. м (кв. 52, координаты 49.0070,29.0491)

Виталий Филимонович прекрасно помнит места проведения сплошных рубок и примерное время их проведения. Это позволило нам провести изучение влияния рубок сплошных рубок на подснежник во времени.

1. Сплошная рубка с посадкой дуба и дискованием была проведена год назад, в 2023 г. в кв. 62. Подснежник мы здесь не обнаружили.

2. Сплошная рубка с посадкой дуба была проведена рядом два года назад, плотность подснежника составляет 0,1 растение на 1 кв. м., то есть в 360 раз меньше, чем в участке со старым ясеневым лесом. Место вырубki густо заросло травой.

3. Сплошная рубка с посадкой дуба была проведена в кв. 51 примерно 10 лет назад, плотность подснежника составляет 0,1 растение на 1 кв. м., то есть в 360 раз меньше, чем в участке со старым ясеневым лесом. Место вырубki густо заросло кустами.

4. Сплошная рубка с посадкой дуба была проведена в кв. 51 примерно 60 лет

назад, плотность подснежника составляет 0,3 растения на 1 кв. м., то есть в 120 раз меньше, чем в участке со старым ясеневым лесом. На месте вырубki растет дубово-грабовый лес.

5. Сплошная рубка с посадкой дуба была проведена в кв. 50 примерно 80 лет назад. Подснежника здесь нет. По-видимому, его малочисленная фрагментированная популяция полностью исчезла из-за проведения здесь систематических выборочных рубок. На месте вырубki растет дубово-грабовый лес.

6. Сплошная рубка с посадкой дуба была проведена в кв. 26 107 лет назад. Подснежника здесь нет. По-видимому, его малочисленная фрагментированная популяция полностью исчезла из-за проведения здесь систематических выборочных рубок. На месте вырубki растет дубово-грабовый лес.

Опасной для подснежников является смена породного состава леса в результате искусственной посадки леса. Как правило, подснежники растут в смешанных лесах, состоящих из ясеня, граба, липы, клена, дуба. Если вместо них лесники сажают на этом месте монокультуры сосны, ели, лиственницы, дуба обыкновенного или красного, то там популяции подснежников уже встречаться не будут.

В 2021 г. мы обследовали кв. 101 Сухолесского лесничества Белоцерковского лесхоза, где в выд. 12 растут подснежники. Однако с одной стороны этого выдела лет 60 назад была проведена посадка елей, и в этом месте подснежники не были нами обнаружены. Данные А. Гриба о посадке дуба красного под Мирополем говорят о том, что подснежник там стал встречаться лишь отдельными экземплярами (7).

Негативно влияет на подснежник и выборочная рубка. Основной ущерб популяциям подснежника при проведении выборочных рубок деревьев наносится благодаря тому, что тяжелая техника своими колесами, а также путем трелевки поваленных деревьев разрывает лесную подстилку и уничтожает подснежники

вместе с луковичками. Это же происходит и при сжигании порубочных остатков на местах их произрастания.

В апреле 2024 г. мы провели исследование влияния выборочной рубки в Винницкой области на территории Ильинецкого лесхоза в лесу возле села Линетчина (координаты 49.1428, 29.5620). В грабово-дубовом лесу, где не было следов выборочных рубок, плотность подснежника обыкновенного доходила до 32 растения на 1 кв. м. также необычайно высокой была рядом плотность ряста и черемши. Буквально в соседних участках леса, где несколько лет назад была проведена выборочная рубка, о чем свидетельствуют пни и наличие порубочных остатков, собранных в кучи, плотность подснежника составила 3 цветка на 1 кв. м, то есть уменьшилась в 11 раз. Причем в некоторых местах, где выборочная рубка велась особенно интенсивно, подснежник исчез совсем. Примерно в два раза снизилась плотность ряста и меньше стало черемши. Количество поющих птиц на местах выборочной рубки уменьшилось примерно в три раза. Зато появились заросли крапивы.

Что касается черемши, то в нерубленном участке леса она была распространена большими пятнами на сотни кв. м и имела плотность 62 растения на 1 кв. м. В месте, где лет 5 назад была проведена сплошная рубка с посадкой дуба обыкновенного, ее плотность достигала всего 0,1 растение на 1 кв. м, то есть уменьшилась в 620 раз. Во время проезда машины для вывоза древесины по участку черемши была выбита колея длиной 23 м, под колесами машины было раздавлено около 280 растений черемши, чем нанесен ущерб в 14 тыс. гривен.

Выводы

1. Сплошные и выборочные рубки в незаповеданных местах произрастания подснежников (Киевская, Черкасская, Винницкая, Житомирская) области ведутся с большой интенсивностью и состав-

ляют сейчас каждый третий-четвертый незаповеданный участок в год. Скорость уничтожения полноценных участков с подснежниками в этих областях составляет 25-30% процентов незаповеданных популяций в год.

2. После проведения сплошной рубки и посадки леса количество подснежников на данном участке может уменьшиться в сотни раз (в Криковецкой даче в 120-360 раз).

3. После проведения сплошной рубки и посадки леса количество черемши на данном участке может уменьшиться в сотни раз (у с. Линетчина в 620 раз).

4. После проведения выборочной рубки количество подснежников на данном участке может уменьшается примерно в 10 раз.

5. Смена породного состава леса (на сосновый, еловый, пихтовый, дубовый) благодаря искусственному лесонасаждению на месте вырубki может полностью уничтожить популяцию подснежника и поэтому должна быть запрещена.

6. Деградация популяции подснежника после проведения сплошной рубки и искусственной посадки леса выражается в значительном уменьшении числа особей подснежника, фрагментации популяции подснежника, при этом популяция подснежника не увеличивается, находится в дигрессивном состоянии, а при дальнейшем проведении на этом участке леса систематических выборочных рубок может привести к полному уничтожению популяции подснежника.

7. В местах, где была проведена сплошная рубка, но искусственная посадка леса не состоялась, а произошло природное обновление леса, плотность подснежника выше, чем там, где провели сплошную рубку и искусственную посадку леса.

8. Количество птиц в местах, где была проведена выборочная рубка, уменьшается в 2-3 раза.

9. Участки леса, где проведены выборочные рубки леса, обычно зарастают крапивой и другими сорняками.

10. В среднем одна охотничья вышка с подкормочной площадкой одного охотничьего хозяйства наносит ущерб подснежникам в размере около 90 тыс. гривен, уничтожая около 1800 подснежников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борейко В.Е., Левина Г.Н., 2016, Санитарные рубки в объектах ПЗФ. Экологический вред и противозаконный вид деятельности. — К.: КЭКЦ. — 132 с.
2. Борейко В.Е., Парникоза И.Ю., Ярова О.А., 2020, Негативное влияние рубок леса и другой хозяйственной деятельности на краснокнижные и другие охраняемые растения. — К.: КЭКЦ. — 52 с.
3. Борейко В.Е., 2022, Для диких растений места нет. — К.: КЭКЦ. — 80 с.
4. Борейко В.Е., Бриних В.А., Парникоза И.Ю., 2018, Заповедность (пассивная охрана природы). Теория и практика. — К.: КЭКЦ. — 136 с.
5. М.І. Мельник, С.Я. Діденко, О.В. Спрягайло, 2006, Рівнинна популяція *galanthus plicatus* bieb. в Україні // Інтродукція рослин, № 3. — С. 7-12.
6. Червона книга України. Рослинний світ, 2009. — К.: Глобалконсалтинг. — 900 с.
7. Дискование земли: что это и как правильно проводится. — <https://agroapp.com.ua/ru/blog/diskovanie-zemli-cto-eto-i-kak-pravilno-provoditsya/>
8. Гриб О., 2024. Негативний вплив лісогосподарської діяльності на популяцію підсніжника в околицях смт. Миропіль Житомирської області.

Негативное влияние рубок леса и другой лесохозяйственной деятельности, а также охотничьего хозяйства на лесные виды орхидей — любку двулистную, дремлик чемерицеvidный, гнездовку, венерин башмачок, тайник яйцевидный и лилию лесную

Широкомасштабные рубки леса продолжают в местах произрастания редких видов растений, прежде всего вне объектов ПЗФ, что ведет к быстрому уничтожению редких растений. Анализ Красной книги Украины показывает, что рубки леса вредят местам произрастания

148 краснокнижных видов флоры, или почти 20% от всех занесенных в нее растений и грибов (5). Различные исследователи неоднократно отмечали негативное влияние рубок леса на лесные орхидеи (1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11). В Красной книге Украины (2009) указывается о негативном влиянии рубок леса на популяции орхидей (5). Считается, что основной вред орхидеям наносят сплошные рубки (главного пользования, санитарные и лесовосстановительные), когда вырубается сразу весь участок леса, а затем там происходит еще распашка и лесопосадочные работы (5). На Западной Украине рубка лесов негативно влияет на 38% видов орхидных, здесь произрастающих (11). Причем в начале рубки леса раздробляют крупные популяции орхидей (10), а затем уничтожают оставшиеся мелкие. По мнению Л.М. Бортника рубки леса угрожают местам произрастания краснокнижных растений — гнездовки, любки двулистной и зеленоцветковой (13). М.Г. Вахрамеева и Л.В. Денисова пишут, что рубки леса негативно сказываются на популяциях многих видов редких орхидей (6). Как считает В.Г. Собко, рубки леса негативно влияют на орхидею — любку двулистную (12). Уничтожение санитарными рубками старых деревьев негативно влияет на орхидеи, в частности, на дремлик чемерицевидный, так как наличие старых деревьев по соседству с орхидеями способствует образованию микоризы, нужной для нормального роста орхидей (7).

Нами собрано много примеров негативного влияния сплошных рубок леса на лесные орхидеи. Как правило, результат был одинаков — после проведения сплошной рубки лесные орхидеи и лилия лесная на данном участке уже не встречались.

В Киевском лесхозе, Обуховское лесничество, в одном из выделов в кв. 6 была проведена сплошная рубка, в результате которой была уничтожена популяция лилии лесной и любки двулистной.

В Святошинском лесопарковом хозяйстве, Пуща-Водичанское лесничество,

возле трамвайной линии, в кв. 195-198, под густыми кустами лещины росла большая популяция дремлика чемерицевидного общим количеством около 100 экз. В 2007 г. все кусты лещины были вырублены. В результате популяция дремлика стала постепенно чахнуть и к 2020 г. исчезла совсем.

В кв. 63, выд. 8 Обуховецкого лесничества Иванковского лесхоза росла популяция лилии лесной, однако в 2020 г.-2021 г. она была уничтожена сплошной вырубкой.

В 2015 г. в кв. 4 и 5 Межигирско-Пуща-Водицкого заказника в Киеве были проведены выборочные и сплошные санитарные рубки. Сплошные рубки полностью уничтожили популяцию лилии лесной.

Наши наблюдения, проведенные в 2020-2024 гг. в Киевской области, показывают, что не только сплошные, но и выборочные рубки леса являются главной причиной уничтожения таких растений: лилия лесная (*Lilium martagon* L.), венерин башмачок (*Cypripedium calceolus* L.), тайник яйцевидный (*Listera ovata* (L.) R.Br.), дремлик чемерицевидный (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz и др.), любка двулистная (лат. *Platanthèra bifolia*). К сожалению, так называемая «оцінка впливу на довкілля», которая проводится перед проведением сплошных рубок, не защищает от выборочных рубок популяции орхидей и других краснокнижных растений. Лесники или не знают о произрастании на отведенном под сплошную рубку участке с редкими растениями, или заведомо дезинформируют Миндовкилля Украины, которое дает им разрешение на рубку.

Наши исследования показали, что если выборочные рубки в 10 и более раз снижают плотность подснежников, то для лесных орхидей они являются фатальными. То есть после проведения выборочных рубок, когда полнота леса снижается до 0,6 и ниже, лесные орхидеи исчезают полностью.

Что представляет собой выборочная рубка леса? Это не просто валка деревьев. Благодаря различным лесохозяйственным манипуляциям природной популяции лесных орхидей наносится максимальный ущерб различными способами. Ущерб популяциям орхидей при проведении выборочных рубок деревьев наносится благодаря тому, что тяжелая техника своими колесами, а также путем трелевки поваленных деревьев разрывает лесную подстилку и уничтожает орхидеи вместе с корнями. Это же происходит и при сжигании порубочных остатков на местах их произрастания. Однако основной ущерб орхидеям наносится благодаря тому, что после вырубki деревьев значительно увеличивается освещенность участка и уменьшается его влажность, что является критичным для лесных орхидей. Кроме этого, во время рубок старых деревьев уничтожается микориза и места обитания насекомых-опылителей, которые опыляют цветки орхидей. Кроме этого, после выборочной вырубki место произрастания орхидей и лилии занимает крапивой, недотрогой мелкоцветковой и другими растениями, что способствует их исчезновению.

В июне 2020 г. мы провели детальное исследование двух находящихся рядом заповедных объектов — заповедного урочища «Студениковские дубовые насаждения» (96 га, создан в 1968 г.) и ботанического заказника «Диброва» (104 га, создан в 1984 г.), расположенных в Переяслав-Хмельницком районе Киевской области и созданных для охраны ландыша и дубовых насаждений. За 30 лет и 50 лет эти два заповедных объекта очень пострадали от проводимых там сплошных и выборочных рубок. Например, в заказнике «Диброва» только в 2007 г. на площади 6,8 га была проведена сплошная санитарная рубка, в 2009 г. на площади 1 га — выборочная санитарная рубка и на площади 2,9 га — сплошная санитарная рубка, а в 2014 г на площади 4,9 га — выборочная санитарная рубка. В настоящее время в

некоторых выделах данных заповедных объектов дубовые насаждения полностью вырублены в 1990—2020-х годах, или их полнота снижена выборочными рубками от 0,6 и ниже.

Там, где была проведена сплошная рубка, орхидей и лилии лесной выявлено не было. Теперь что касается влияния на лесные орхидеи выборочных рубок.

В этом лесу есть выделы с нетронутыми насаждениями дуба возрастом 70-110 лет и полнотой 0,7 и выше. В таких выделах нами были обнаружены большие популяции лилии лесной (*Lilium martagon*), любки двулистной (*Platanthera bifolia*), дремлика чемерицевидного (*Epipactis helleborine*) и тайника яйцевидного (*Listera ovata*).

Поэтому нами в кварталах и выделах заповедного урочища «Студениковские дубовые насаждения» и рядом с ними, на незаповеданной территории, проведено исследование с целью выяснить как влияют выборочные рубки на лесные орхидеи и лилию лесную.

Для этого в нескольких выделах соседних кварталов, где растет дубовый лес возрастом 90-107 лет и имеющих разную полноту в следствии выборочных рубок или их отсутствия, были заложены пробные площади размером 0,25 га.

Полнота 0,7 и выше. Выборочные рубки не проводились:

Кв.20, выд. 3, найдено: дремлик чемерицевидный 14 экз., тайник яйцевидный 34 экз.

Кв.14, выд. 23, найдено: любка двулистная 2 экз., дремлик чемерицевидный 22 экз., тайник яйцевидный 2 экз.

Кв. 19, выд. 3, найдено: тайник яйцевидный 10 экз, дремлик чемерицевидный 2 экз., лилия лесная 1 экз.

Полнота 0,6 и ниже. Выборочные рубки проводились в 1990-х-2019 гг.

Кв. 20, выд. 4, последняя выборочная рубка была проведена в 2019 г. Данные виды не найдены.

Кв. 15, выд. 17. Данные виды не найдены.

Кв. 14, вид. 16. Данные виды не найдены.

Кв. 14, вид. 11. Данные виды не найдены.

Кв. 14, вид. 12. Данные виды не найдены.

Кв. 13, вид. 9. Данные виды не найдены.

Кв. 13, вид. 8. Данные виды не найдены.

Кв. 13, вид. 6. Данные виды не найдены.

Практически все исследованные выделки с полнотой 0,6 и ниже имели вид парков с отдельно стоящими дубами. Выделки эти были хорошо освещены солнцем, в травостое преобладали заросли осоки, орляка, ириса венгерского, недотроги мелкоцветковой, ландыша, мятлика однолетнего, молочая кипарисового, ежи сборной, клевера полевого. Эти растения, за исключением ландыша, не характерны для дубовых насаждений с полнотой 0,7 и выше.

Как мы видим, в дубовых насаждениях на 3 пробных площадях нами были найдены орхидеи трех видов в количестве 13 экз., 26 экз. и 48 экз. В 8 находящихся по соседству кварталов и выделках с полнотой 0,6 и ниже в следствии выборочных рубок, данных видов орхидей и лилии лесной не было найдено ни одного! Таким образом, благодаря интенсивным выборочным рубкам условия произрастания лесных орхидей и лилии лесной были существенно ухудшены: эти участки потеряли затененность и влагу. Кроме этого, здесь появились совсем другие виды растений. Все это в комплексе стало причиной полного исчезновения трех перечисленных видов лесных орхидей и лилии лесной с данных выделов, где благодаря выборочным рубкам полнота была снижена до 0,6 и ниже. (2).

Данный вывод подтвержден нашими исследованиями влияния выборочных рубок на лесные орхидеи и лилию лесную в других лесных массивах.

В Днепроовско-Тетеревском лесоохотничьем хозяйстве (Киевская область), Авдеево-Нивское лесничество, рядом, через просеку, находятся два квартала — 207 и 255. Лесные насаждения одинаковые — смешанный сосново-дубовый лес возрастом 70-100 лет. Однако в одном из выделов кв. 255 была проведена в 2020 г. выборочная рубка, а в кв. 207 рубки не проводились. В кв. 207 на небольшой площади размером 100м на 100 м нами было найдено 20 экз. любки двулистной и 7 экз. дремлика чемерицевидного. А в соседнем кв. 255, где в данном выделе велась выборочная рубка, не было найдено ни одной орхидеи.

В том же Днепроовско-Тетеревском лесоохотничьем хозяйстве, Авдеево-Нивское лесничество, в 2020 г. в кв. 207, вид. 1 мы нашли популяцию любки двулистной в количестве около 20 экз. В начале июня 2023 г. мы вновь посетили это место и не обнаружили ни одной любки. Это из-за того, что здесь уже была проведена выборочная рубка, вырублена береза и стало гораздо светлей.

В Киевском лесхозе, Обуховское лесничество, в кв. 6, в одном из выделов, летом 2020 г. на площади около 1 га, где не было выборочных рубок, в насаждении дуба возрастом около 80-90 лет и полнотой 0,7-0,8 было обнаружено 2 экз. лилии лесной. В соседнем выделе была проведена в 2010 –х годах выборочная рубка и полнота была снижена до 0,6. Несмотря на то, что раньше в этом месте были обнаружены экз. лилии лесной и любки двулистной, летом 2020 г., после выборочной рубки, их выявить нам уже не удалось.

В 2005 г. на юге Голосеевского леса в Смердючем яру (кв. 9, 12) в Киеве, современный национальный парк «Голосеевский», было обнаружено 76 экз. лилии лесной. В 2012 г. Ее здесь было выявлено всего 8 экз., а в 2014 г. лилии лесной в этом участке не было найдено вообще. Это объяснялось выборочной рубкой, которая велась здесь в 2007 г. и в последующие годы. После вырубки место произраста-

ния лилии было значительно осветлено солнечными лучами, и занято недотрогой мелкоцветковой и другими растениями, что способствовало ее исчезновению.

Примерно такая же ситуация произошла в урочище Воронов лес, под Ржищевом. В заказнике, который охранял часть этого урочища, в 2022 г. нами было найдено 6 видов орхидей — популяции дремлика чемерицевидного, гнездовки обыкновенной, венериного башмачка, любки двулистной, пыльцеголовника крупноцветкового, тайника яйцевидного.

Но южнее, совсем рядом, на такой же террасе, но которая не входит в заказник и относится к Ходоровскому лесничеству, около 5 лет назад была проведена выборочная рубка, в результате изменилась полнота, место стало более освещенным и поэтому все густо заросло крапивой. Орхидей мы здесь не нашли.

В выделе 27, кв. 16 Ирпенского лесничества Киевского лесхоза в старом дубово-сосновом лесу росло около 20 орхидей-гнездовок. В 2020 г. здесь была проведена выборочная рубка. В результате в конце 2020 г. нами в этом выделе была обнаружена всего одна гнездовка.

В кв. 7, выд. 1 Семиполковского лесничества Киевского лесхоза в дубовом лесу ботаники обнаружили 60 дремликос чемерицевидных. В 2020 г. здесь была проведена выборочная рубка, полнота снижена до 0,6. Подроста в это лесу нет. Из-за усиления освещенности сменился видовой состав растений, и в июне 2021 г. мы здесь не обнаружили ни одного экз. дремлика чемерицевидного.

В Иванковском лесхозе, Жеревское лесничество в кв. 42, выд. 6 полнота старого дубового леса была снижена до 0,6 и лесных орхидей нами не было обнаружено. Зато в соседних с ним кварталах, где полнота насаждений достигала 0,9 (кв. 43, выд. 5) или 0,7 (кв. 37, выд. 27) нами было обнаружены десятки гнездовок, любок двулистных и дремликос чемерицевидных.

В 2009 г. (или немного раньше) черкасские ботаники В.Л. Шевчик, Л.В. Бакалина и О.Д. Полишко нашли в квартале 25, выделе 1 Монастырищенского лесничества Уманского лесхоза в Черкасской области популяцию гнездовок. Примерно в 2017 г. здесь была проведена сплошная рубка, что полностью уничтожило популяцию гнездовки. В 2021 г. мы ее там уже не нашли.

Вместе с тем необходимо отметить, что если в лесном участке с полнотой ниже 0,6 имеется хорошо развитый подрост (который не учитывается при подсчете полноты леса), то он может создавать необходимую для лесных орхидей затененность и влажность, и они могут расти в этом участке леса. Например, в кв. 41, выд. 11 Песковского лесничества Тетеревского лесхоза полнота дубового леса составляла на 2020 г. ниже 0,6, однако подрост граба в возрасте 20-30 лет создавал на этом участке вполне подходящие условия для произрастания десятка экз. любки двулистной, которая нами была там найдена.

Негативно на лесные орхидеи также влияет борьба с захламливаемостью леса (уборка мертвой древесины) В июне 2021 г. мы исследовали выдел 1, квартал 33 Радинского лесничества Полесского лесхоза. Больше всего любки двулистной было там, где в этом выделе имелась мертвая древесина.

Охотничьи хозяйства также наносят вред популяциям орхидных.

Как правило, охотничьи хозяйства специализируются на разведении копытных, прежде всего кабанов, которые там значительно превышают свою оптимальную численность. А наличие кормушек возле охотничьих вышек концентрирует кабанов в определенных местах заповедного объекта, где кабаны выедают корни, корневища, луковицы, клубеньки практически всей травянистой растительности.

Так, в заказнике «Стороживцы» Клавдиевского лесхоза Киевщины, созданного в 2009 г. для охраны орхидей, расплодив-

шиеся кабаны в 2010-х годах уничтожали до 50% популяции орхидеи венерин башмачок, значительно вредили пальчатокореннику мясокрасному (*Dactylorhiza incarnata*).

Это объяснялось тем, что в заказнике была размещена охотничья вышка для отстрела кабанов и других копытных, а рядом кормушка, куда кабаны сходились на кормежку со всего лесничества. И как следствие, они перекапывали всю лесную подстилку в 100 и более метрах от кормушки, чем уничтожали венерин башмачок, пальчатокоренник мясокрасный и другие редкие растения.

Уничтожение редких орхидей завершилось после того, как вышка и кормушка в заказнике были демонтированы. (9).

Такая же ситуация происходила в РЛП «Трахтемиров» на юге Киевщины, где массово разведенные охотничьим хозяйством кабаны наносили значительный ущерб пальчатокореннику мясокрасному.

Региональный ландшафтный парк «Трахтемиров» был создан на правом берегу Днепра в 2000 г. в Мироновском районе Киевской области и в Каневском районе Черкасской области на площади около 11 тыс. га. На этой территории произрастало очень много редких растений, в том числе орхидея пальчатокоренник мясокрасный. К сожалению, РЛП вскоре был превращен в элитное частное охотхозяйство Бакая, возглавлявшего в то время Государственное управление делами Администрации Президента Украины. Территория его была ограждена железной сеткой, сооружены охотничий домик, вертолетная площадка, охотничьи вышки, масса кормушек для копытных, в РЛП завезены кабаны, которые благодаря интенсивной кормежке стали массово размножаться и выедать популяции пальчатокоренника мясокрасного.

Вред от кабанов для орхидей был значительно уменьшен после бегства Бакая в Россию и фактического прекращения функционирования частного охотничьего хозяйства и демонтажа вы-

шек, кормушек, железной сетки в РЛП «Трахтемиров».

В Потапнянском лесничестве Тетевского лесхоза (Киевская область), на небольшой поляне, в кв. 104, выд.47 имела большая популяция краснокнижной орхидеи — пальчатокоренника Фукса (*Dactylorhiza fuchsii*). К сожалению, именно в этом месте была сооружена охотничья вышка, кормушка и солонец. В результате постоянных потрав кабанями растительный природный покров был поврежден и был сменен на заросли крапивы. Пальчатокоренник Фукса уцелел лишь в самом дальнем конце поляны на границе с лесом. (2, 3, 9).

Выводы

1. Сплошные рубки полностью уничтожают лесные орхидеи и лилию лесную.
2. Выборочные рубки уничтожают лесные орхидеи и лилию лесную в том случае, если во время выборочных рубок полнота леса снижена до 0,6 и ниже.
3. Ведение охотничьего хозяйства негативно влияет на лесные орхидеи, так как в местах установки кормушек кабанями вытаптываются значительные площади, где до этого росли орхидеи.
4. Кардинальным способом защиты лесных орхидей может быть постепенное прекращение вырубки природных (не сажанных) лесов. Начать нужно со срочного запрета на вырубку природных дубрав возрастом более 100 лет и буковых лесов возрастом более 150 лет, где растут лесные орхидеи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борейко В.Е., Левина Г.Н., 2016. Санитарные рубки в объектах ПЗФ. Экологический вред и противозаконный вид деятельности. — К.: КЭКЦ, 132 стр.
2. Борейко В.Е., Парникоза И.Ю., Ярова О.А., 2020. Негативное влияние рубок леса и другой хозяйственной деятельности на краснокнижные и другие охраняемые растения. — К.:КЭКЦ, 52 стр.
3. Борейко В.Е., 2022. Для диких растений места нет. — К.: КЭКЦ, 80 стр.

4. Борейко В.Е., Бриних В.А., Парникоза И.Ю., 2018. Заповедность (пассивная охрана природы). Теория и практика. — К.: КЭКЦ. — 136 с.

5. Червона книга України. Рослинний світ, 2009. — К.: Глобалконсалтинг. — 900 с.

6. Вахрамеева М.Г., Денисова Л.В., 1980. Орхидеи и их охрана // Природа, № 6. — С. 44-50.

7. Light M., Mak Conal M., 2006. Appearance and disappearance of weedy orchid *Epipactis helleborine* // *Folia Geobotanica*. — 41. — 77-93.

8. Рай Е.А., Бутова Н.В., Амосова И.Б., Парникова Т.А., Пучнина Л.В., Сидорова О.В., 2017. Руководство по сохранению орхидных при заготовке древесины в Архангельской области. — Архангельск, ВВФ. — 164 с.

9. Несин Ю.Д., 2011. Аналіз раритетної флори лісів ДП «Клавдієвське лісове господарство», Магістерська робота. — Київ. — 110 с.

10. Гавриленко Н.А., 1999. Ретроспективный анализ влияния хозяйственной деятельности человека на состояние популяций орхидей заповедника «Кодры» // Охорона і культивування орхідей. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Київ, 1999. — С. 46-48.

11. Загульський М.М., 1999. Зміни позицій орхидних (Orchidaceae Juss) за останні 200 років на заході України та їх охорона // Охорона і культивування орхідей. Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 1999). — К. — С. 54-56.

12. Собко В.Г., 1989. Орхідеї України. — К.: Наукова думка. — 192 с.

13. Бортник Л.М., 1993. Про стан охорони рідкісних лікарських рослин заповідника «Медобори» // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду. — Рахів. — С. 132-133.

Уничтожение орхидеи любки двулистной в Житомирской области

Киевским эколого-культурным центром (КЭКЦ) в начале июня 2024 г. обнаружено несколько фактов варварского уничтожения популяций любки двулистной, орхидеи, которая занесена в Красную книгу Украины. Возле села Кутищи Коростенского района, Чоповская ОТГ Житомирской области нами было обнаружено значительное место произрастания любки двулистной. Она растет на площади около 3 га в молодом березнячке с небольшими болотами. Здесь нами обнаружено около

300 цветущих орхидей, а вместе с нецветущими около 1500 растений. Однако южный и восточный край этого ареала общей площадью около 2 га был распахан, в результате было уничтожено около 1 тыс. экз. любки двулистной.

Подобная ситуация была также нами обнаружена на север от с. Кожуховка, Коростенская ОТГ, Коростенского района Житомирской области. Здесь любка двулистная произрастала на двух участках молодого березняка возле небольших болот. Эти два участка были разделены распаханным полем площадью около 3 га, где во время распашки могло погибнуть также около 1 тыс. любок двулистных. Кроме этого, на поле были видны следы использования гербицидов, которые также уничтожали этот вид орхидеи.

К сожалению, это варварское уничтожение популяций редкого краснокнижного растения прошло мимо экоинспекции, прокуратуры и других контролирующих органов.

В результате сплошной рубки леса плотность популяции ряста (хохлатки) уменьшается в 10 и более раз

В начале 2019 г. в кв. 12 выд.14 Богуславского лесничества Богуславского лесхоза была проведена сплошная рубка грабового леса с последующей вспашкой почвы для посадки лесокультур и их посадкой. Через 4 года, в конце марта 2023 г. мы вновь побывали на этом месте. Вся площадь сплошной рубки заросла густой травой. Ряст (хохлатка плотная) пробивалась здесь лишь в некоторых местах. В то время как в соседнем с рубкой участке того же грабового леса вся лесная подстилка была сплошь покрыта ковром из ряста (хохлатки плотной). На один квадратный метр здесь в среднем приходилось до 50 цветущих растений ряста. А на месте рубки плотность на один квадратный метр ряста (хохлатки плотной) составляла всего 3-5 цветущих растений. Таким образом в среднем результате сплошной рубки леса и последующей посадки лесокультур плотность популяции ряста (хохлатки

плотной) — очень распространенного и неприхотливого растения, уменьшилась в 10 и более раз. Что уже говорить о более редких и чувствительных к рубкам и изменению экологической среды растениях.

Обваловка границ лесных участков ведет к уничтожению рябчика шахматного

В Киевской, Черкасской и ряде других областей Украины лесники на границах своих лесных участков проводили или проводят землеройной техникой обваловку для обозначения границ леса. В результате вдоль границы леса появляется ров глубиной до 1 м и возле него земляной вал. Это ведет к изменению гидрологического режима данного участка леса, что нередко может иметь негативные послед-

ствия для редких растений. Так, в Ружинском районе Житомирской области возле села Голубиивка расположен заказник «Голубиивский лес» для охраны рябчика шахматного. Заказник состоит из лесного участка Ружинского лесничества Попельнянского лесхоза (кв. 32-34) и Андрушівського лесничества Коростышевского лесхоза АПК (кв. 129). Эти лесные участки граничат с заливным лугом, где растет рябчик шахматный. Там, где граница леса не обвалована (Коростышевский лесхоз АПК), там вода с луга заходит в лес, рябчик также растет в массе и в этом лесу. А в Попельнянском лесхозе (он находится рядом), была проведена обваловка границы леса. В результате вода с заливного луга в лес не заходит, эта часть леса относительно сухая, и здесь рябчик не растет.

Почему и как нужно охранять степь?

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Считается, что в Украине в не распаханном состоянии сохранилось около 1-4% степной зоны, что, скорей всего, является уже преувеличением (раньше площадь степей в Украине составляла 40% территории). На сегодняшний день более-менее учтены только достаточно большие по площади участки степей. Что касается более мелких участков, то они практически никак не учтены и уничтожаются абсолютно бесконтрольно. Вместе с тем степь является уникальным богатством и достопримечательностью Украины. Например, в Европе, кроме Венгрии, степей нет.

Степные участки нужно охранять по следующим причинам:

1. Украина, согласно требованиям по вхождению в Евросоюз, должна выполнить ряд европейских Директив и Конвенций. Часть из них касается охраны

степных участков. Это Оселищная директива ЕС (Директива 92/43/ЕЭС) «О сохранении природных поселков и природной фауны и флоры» (коды степных участков — 6190, 6210, 6240, 62), а также согласно Резолюции 4 Бернской конвенции (многолетние травяные группировки на известняках и степи, код E1.2.).

2. Степные участки имеют большое разнообразие различных ценностей:

А. Ценность биоразнообразия

В степи произрастает и проживает большое количество редких видов флоры и фауны, занесенных в Красную книгу Украины. Из более чем 800 редких видов флоры в степи произрастает около 25 видов редких растений и грибов, а из более чем 500 видов фауны, занесенных в Красную книгу Украины, в степях обитает около 23% редких видов животных. На одном кв. м степей может расти около 100

видов растений. Только на одном степной кургане площадью 0,5 га, имеется в среднем до 500 видов растений, большая часть из которых аборигенные.

Б. Историко-культурная ценность

Степь имеет большое историческое и культурное значение как частица ушедшей в прошлое великой украинской степи, обильно политая кровью украинского народа в борьбе за свою свободу и независимость. Именно степи, а не горы или леса, — это, собственно, и есть Украина в первом значении этого слова, это тот ландшафт, в котором и сформировался на просторах Дикого поля и запорожского луга волелюбивый характер нашего этноса. В степи имеется много исторических памятников — курганы, Змиевы валы, городища. Степь — это памятник, символ и национальное достояние.

В. Ценность формирования национального характера

Целинная степь — неотъемлемая часть украинской идентичности. Вольные просторы степи сформировали вольнолюбивое украинское казачество, Запорожскую Сечь, Богдана Хмельницкого, Тараса Бульбу и др. Поэтому степь важна как качество, особо важное для истории культуры, сохранения традиций, национальных символов, право сохранять в природе качества, связанные с нашим национальным характером.

Г. Эстетическая ценность

Красота и величие украинской древней степи не прошли мимо взора писателей и художников, степь воспел Н. Гоголь и известный украинский художник С. Васильковский. Скифская или половецкая баба, курган или ковыль, развивающийся на ветру, не оставляют равнодушным никого из нас. Целинная, непаханая степь Украины — это важнейшее национальное природное наследие, важнейший элемент украинского ландшафта и самоидентификации украинского народа. Украинскую степь невозможно себе представить без серебристых волн ковыля. Это Дух Степи

колышет ковылем. Когда цветет ковыль, степь оживает и становится подвижной. Это невероятная картина, на которую не устаешь смотреть.

Д. Научная ценность

Степные участки нужно охранять уже затем, что они служат прекрасным местом и естественным материалом для различного рода научных исследований, связанных с состоянием почвы, изменением климата, селекцией новых сортов культурных растений.

Е. Рекреационно-коммерческая ценность

В связи с развитием «зеленого» туризма все больше людей интересуется степями, желают их посмотреть в период цветения ковыля, горичвета, шафрана, сон-травы. При определенной популяризации участки целинной степи могут стать популярными объектами туризма и стать источниками пополнения бюджетов местных громад.

Ж. Фармакологическая ценность

Так как степные территории «осваиваются», многие из степных видов флоры быстро исчезают. То есть, мы навсегда теряем то, что они могут дать нам. Эколог Донелла Мэдоус называет это «аргументом мадагаскарского барвинка» — растения Мадагаскара, из которого добываются препараты винкрестин и винбластин, применяемые в лечении лейкемии. Так, в степных участках растет астрагал шерстистоцветковый, который является универсальным лечебным средством. Отвары растения часто применяются в качестве мочегонного, средства для борьбы с кашлем, заболеваниями почек, астенией, ожогами, суставным ревматизмом. Однако сейчас он занесен в Красную книгу Украины и из-за распашки степных участков вообще может исчезнуть.

З. Ценность наследия

Еще одна ценность степи заключается в моральном долге живущих людей перед нашим будущим поколением. Можно

утверждать, что мы должно передать потомкам мир в том виде, в котором мы его унаследовали, с таким количеством диких степных участков, как мы получили. Как говорится в старой индейской поговорке: «Мы не наследуем землю от своих предков, мы заимствуем ее у наших детей».

II. Экосистемная ценность

Травянистая степная растительность в условиях нехватки осадков лучше сохраняет почвенную влагу. Поэтому распашка степей и лугов приводит к аридизации климата. К тому же, степные травы защищают почву от перегрева. Способность отражать солнечные лучи (значение альбедо) степей составляет 20-30%, пашня имеет всего 5-10%, лес — 15-20%, луга 15-25%. Только под степной и лугово-степной растительностью в особых климатических условиях формируется чернозем.

Регуляция поверхностного и подземного стока. Каждая балка в зоне степи и лесостепи является частью гидрографической сети. Чем больше территории на площади водосбора покрыто природной степной растительностью, тем больше объем пополнения грунтовых вод. Травянистая степная растительность задерживает наплывы почвы с полей, хорошо нейтрализует азотные и фосфорные удобрения, защищает водоемы от цветения. Плотная дернина в степях и лугах имеет высокие почвозащитные свойства от водной, ветровой и пастбищной эрозии.

Степные участки делают значительный вклад в стабилизацию глобального климата за счет способности защищать земную поверхность степной зоны от перегрева, формирования водяного пара в атмосфере, аккумуляции углерода в степных почвах.

В травянистых экосистемах связано около 1/3 всего запаса углерода на суше. Более 70% этого количества хранится в почве. Степные экосистемы по скорости аккумуляции углерода не уступают лесам и болотам.

К. Внутренняя ценность

Многие горячие поклонники девственных степей утверждают, что просто зная о существовании степного участка, независимо от того, будут или нет его как-то использовать, для них достаточно, чтобы захотеть защитить их. Для таких людей участок дикой степной природы ценен уже тем, что он существует. Степной участок поэтому имеет ценность сам по себе.

Что еще можно сохранить

В настоящее время, по-видимому, в Украине, не осталось крупных степных участков, расположенных на равнинной местности (за исключением военных полигонов и заповедных объектов). Все давно распахано. Вместе с тем имеется еще довольно много небольших степных участков, имеющих в среднем площадь 0,5-50 га, которые представлены исключительно так называемыми «неудобьями» благодаря холмистой местности. Это балки, склоны высоких холмов, высокие берега рек, а также историко-культурные степные объекты — курганы, старые кладбища 18-19 веков, Змиевы валы и городища. Именно эти степные участки требуют к себе пристального внимания и нашей защиты.

Так, например, по нашим самым предварительным подсчетам, в Полтавской области под степные участки, сохранившиеся по балкам и склонам холмов, приходится примерно 0,7% территории области. Что составляет около 20 тыс. га степных участков, из которых более 18 тыс. га являются не заповеданными.

В отдельных громадах, находящихся в степной зоне Украины, степных участков вообще практически не осталось. Например, в Девичьей ОТГ (под г. Переяслав, Киевская область) от степных участков осталось три кургана и полураспаханая балка, что составляет 0,007% общей площади данной ОТГ.

На территории Карловской ОТГ, Полтавская область степные участки состав-

ляют примерно около 900 га, или 2,7% общей площади ОТГ.

Законодательные проблемы охраны степных участков

Согласно ст. 47 Закона Украины «Об охране земель» «Запрещается распашка склонов крутизной более 7 градусов (кроме участков для залуживания, облесения и осуществления почвозащитных мероприятий)». Вместе с тем эта распашка происходит повсеместно, что обусловлено смехотворным административным штрафом (от 85 гр. до 425 гр.) за распашку и практическим отсутствием экологического контроля.

Кроме этого, данная статья Закона, по сути, разрешает проведение облесения степных участков, что просто недопустимо. По сути, эта статья входит в противоречие с Лесным кодексом Украины, согласно ст. 82 которого: «Запрещается осуществлять лесоразведение на степных участках.».

К сожалению, законами не запрещаются другие действия, направленные на уничтожение степных участков с крутизной более 7 градусов — добыча полезных ископаемых, строительство, прокладка дорог, джипинг.

Причины уничтожения степных участков

В отличие от леса и водных источников степи не являются самостоятельным объектом права. В перечне категорий объектов природно-заповедного фонда по биотопам — лесным, водным, геологическим, гидрологическим, палеонтологическим, карстово-спелеологическим, общегеологическим, ландшафтным нет такой категории как степные. Нет Закона по охране степей.

В восприятии украинского общества степи не обладают внутренней ценностью, и потому их гибель не вызывает никакой озабоченности, никакой жалости (в отличие, скажем, от рубки леса). Идея

сохранения степей не отражает никакого социального заказа, фактически она противоречит общей установке на тотальную распашку земли и обогащение. У современного украинца степь ассоциируется скорее с колосющимся полем зерновых, чем с серебристым переливающимся ковылем. Более того, степная растительность, как показывают наши опросы, у сельского населения часто ассоциируется с «бурьяном». Более того, современные сельские жители Украины чаще всего не знают, что такое ковыль и как он выглядит.

Большая причина уничтожения степных участков — это их повсеместная распашка, в том числе имеющих крутизну более 7 градусов, что вообще запрещено.

В последние годы происходит распашка чудом уцелевших степных участков. Распахиваются практически все пологие балки, а также днища балок с крутыми склонами. При этом идет прямое уничтожение мест обитания и произрастания краснокнижных животных и растений. Так, возле села Андреевка Диканьской ОТГ Полтавской области в 2024 г. был распахан участок балки с норами байбаков и местом произрастания шафрана сетчатого (оба вида занесены в Красную книгу Украины).

Динамика распашки степных участков может быть проиллюстрирована на примере площади современной Карловской ОТГ Полтавской области. За последние 20 лет там было распахано примерно 300 га, что составляет одну четвертую имевшихся на этой территории 20 лет назад степных участков.

Причем происходит также распашка степных объектов, имеющих историко-культурную ценность — городищ, старых кладбищ, курганов и Змиевых валов.

Если на начало 20 века в Украине насчитывалось около 100 тыс. курганов, то сейчас — уже около 50 тыс. В Херсонской области процент распаханных фермерами курганов составляет 60–75%, в некоторых районах Днепропетровской области —

90%. Это при том, что примерная научная цена одного кургана по мнению археологов — 2 млрд. гривен. В Киевской области в районе села Бзов Барышевского района мы насчитали 10 распаханых курганов.

Следующая причина — это посадка на степных склонах деревьев, производящая нередко с террасированием склонов, что приводит к почти полному уничтожению степной флоры и фауны.

Возле крупных городов, например рядом с Киевом, уцелевшие степные участки уничтожаются под застройку коттеджами.

В последнее время стало модным кататься по степным балкам на внедорожниках (джипинг), что приводит к уничтожению степной растительности. Думается, что со временем опасность этого нового вида уничтожения степей только будет возрастать.

Что касается перевыпаса, то в связи с большим снижением численности коров и других сельскохозяйственных животных в селах, его влияние на степные участки стало незначительным. К такому же незначительному влиянию можно отнести и современный сбор редких степных растений на продажу или в медицинских целях.

Уничтожение степных участков в разных областях Украины различно. Так, в южной (степной) части Киевской области практически не осталось балок со степными участками и редкими краснокнижными растениями. Они или застроены, или террасированы и засажены монокультурами сосны и белой акации. Напротив, в Полтавской области еще осталось много балок и речных склонов с уникальной степной растительностью и редкими краснокнижными растениями.

Пути защиты степных участков от уничтожения

1. Необходимо принять Закон, запрещающий не только распашку, как сейчас, но любое уничтожение степных участков на склонах, имеющих наклон более

7 градусов. Почему именно на склонах объясняется тем, что вне склонов (берега рек, балки, склоны холмов, курганов, городищ, Змиевых валов, старые кладбища) степные участки практически распаханы. В Законе должно быть прописано, что Степь является национальным природным наследием Украины и неотъемлемой частью украинской идентичности. Очень важно также законодательно прописать, что органами местного самоуправления принимаются меры по выделению, согласованию и созданию объектов природно-заповедного фонда для охраны степных участков». В настоящее время, к сожалению, они не считают эту задачу своей.

2. Необходимо всячески популяризировать такое направление «зеленого туризма, которое направлено на ознакомление людей с красотой цветущих диких степных растений — ковыля, сон-травы, горлицы, шафрана сетчатого, брандушки. Когда ОТГ поймут, что можно на этом зарабатывать деньги, они будут охотнее идти на заповедание степных участков, где растут эти растения. Необходимо всячески популяризировать в социальных сетях красоту и неповторимость степных редких краснокнижных растений, убеждать, что это большой раритет, который стоит лично посмотреть в дикой природе. Чем больше людей захочет оплатить свой тур в такие места, тем больше появляется надежды, что эти места произрастания редких степных растений удастся заповедать и сохранить.

3. Очень большую роль в «раскручивании» темы сохранения степных участков могут сыграть тематические сайты в Интернете, показывающие в первую очередь красоту цветущих степей. Так, например, существует тематическая группа в Интернете «Красоты Полтавщины». Но в ней в основном демонстрируются не фотографии уникальных, чудом уцелевших полтавских степных участков в период цветения, а банальные городские парки и приусадебные цветники.

4. Необходимы специальные международные грантовые программы по охране степей в Украине (хотя бы по примеру тех усилий со стороны Запада, которые были направлены на охрану и заповедание в Украине пралесов).

5. Специальные решения о запрете распашки, залесения и застройки степных участков могут быть приняты

на уровне областных и местных советов.

6. Необходимо наладить систематическую работу по выявлению фактов незаконной распашки, застройки, залесения степных участков и наказания виновных.

7. Организация работы с сельскими педагогами по охране, заповеданию и популяризации степей.

Экологическая этика для дикой природы и редких растений

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Дикая природа в наши дни становится огромной ценностью и редкостью. Именно там, в дикой природе, можно вспомнить для примера карпатские пралеса, растут самые редкие растения. Чем дичей природа, тем для растений лучше. Потому что участки дикой природы — это «резервуары свободы». Здесь человек никому не навязывает свою волю, ни животным, ни растениям. И они развиваются так, как им предначертано природой.

Дикую природу нельзя вырастить как лес, так как она нечто больше и сложнее чем деревья.

Чтобы сохранить редкие дикие растения, мы должны поменять к ним наше отношение. Сейчас отношение абсолютного большинства населения Украины к ним равнодушное, в лучшем случае как к сену. Хорошо, если дикому растению повезло — оно лекарственное, или просто красивое, и, тогда как-то еще можно обосновать его полезность и необходимость мер по защите.

Но как объяснить необходимость защиты малозаметных, неприглядных растений типа альдрованды?

И здесь на помощь приходит экологическая этика. Согласно экзотическим

взглядам вид любого растения, даже сорняк, имеет право на существование, а каждое растение обладает собственной внутренней ценностью. Поэтому дикие растения нужно охранять потому, что они ценны сами по себе. Вне зависимости от своих полезностей для человека. Дикие растения-те же люди, только молчаливые.

Любой вид дикого растения обладает правами: право на жизнь, право естественную свободу и благополучие в естественной среде обитания, право на необходимую для жизни долю земных благ, право на защиту законом.

В отношении видов диких растений должны действовать 5 экзотических принципов: не навреди; не вмешивайся; будь порядочным; соблюдай права растений; компенсируй ущерб.

В первую очередь и особой защиты требуют те виды диких растений, которые занесены в Красную книгу и являются редкими или исчезающими.

Если такая защита не будет организована, они просто погибнут.

Следует сказать также и об эмпатии, сочувствии к диким растениям. Конечно, они не животные и (возможно) не чувствуют боль как собаки, кошки и дельфи-

ны. Они не могут лаять, скулить, пищать, из ран не хлещет кровь. И поэтому, термин «жестокое обращение» к диким растениям, возможно, не приемлем.

Поэтому редко встретишь человека, который переживает за дикое растение, относится к нему с сочувствием.

Удивительно, но это суждение можно отнести даже ко многим профессиональным ботаникам, кандидатам и докторам

наук. Для них редкие виды диких растений являются только сферой научного интереса, а не моральной озабоченности.

Самое главное, что сейчас требуется для охраны редких растений. Не заповедники. Не Красная книга. Нужны такие защитники дикой природы, редких растений и животных, которые пытаются достичь невозможного и делают это, ибо не знают, что это невозможно.

Седые волосы украинской степи

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Вид цветущего ковыля переносит нас в старину, когда весь юг Украины покрывали прекрасные и бескрайние степи с цветущей ковылью. Именно такие девственные степи с ковылем описал Гоголь.

Степи с ковылем — такая же уникальная достопримечательность старины как София или Киево-Печерская Лавра. За одним исключением: их всегда можно отстроить, а вот цветущие ковыльные степи, раз распахав, возродить уже нет возможности.

К сожалению, местное население крайне безразлично относится к остаткам первозданных ковыльных степей Украины. Фермеры пытаются все распахать, а сельсоветы не охотно дают согласие на заповедание этих последних приютов дикой степной природы.

Огромный ущерб участкам целинных степей нанесли и наносят лесники. Они засаживают степные балки белой акацией и сосной, убивая нереальную красоту украинской степи.

Украинскую степь невозможно себе представить без серебристых волн ковыля. Это Дух Степи колышет ковылем. Когда цветет ковыль, степь оживает и становится подвижной. Это невероятная картина, на которую не устаешь смотреть.

Но сейчас ковыль стал настолько редким, что сельские жители даже не знают, что это за растение.

Степные участки оказались сейчас чуть ли не последним приютом для ковыля, а также горлицы, шафрана, воронца, астрагала, брандушки.

Мурашки бегут по коже, когда ступаешь по мягкой степной подушке, состоящей из ковыля и других степных трав, и осознаешь, что это место еще никто не распахивал от сотворения мира. Словно дымкой тумана, сказочный ковыль убаюкивает природу. Прикроешь глаза и ковыль напомнит о лихих мчащихся в старину по степи табунах диких коней-гарпанов, гривы которых от горизонта до горизонта ополаскивали небо. И хочется забрести, потеряться в эти бесконечные ковыли и утонуть.

Непередаваемая красота степи раскрывается в многообразии его красок. Когда дует ветер и ковыль колышется, припадая к земле, то кажется, что степь покрыта огромным шелковым полотном, переливающимся серебристыми и золотистыми переливами. Его тонкие колоски завораживают, плавными линиями развеваясь на ветру. Ковыль сверкает на солнце, ветерок образует волны и в итоге

местность выглядит как настоящее море. С чем его сравнить? С бескрайними морскими просторами, с белыми пушистыми облаками, с заснеженной равниной и даже с тополиным пухом.

Расцветший ковыль перистый производит удивительное впечатление. Издали беловатые перья-ости напоминают роскошные волосы девушки-блондинки, развевающиеся на ветру. Молча стоишь пораженный, любясь этой красотой. «Как ветер веет в звонах ковыля» — сказал поэт.

Весной — в начале лета степь наполняется дивными букетами цветов. Цветут ковыль волосистый и перистый, горицвет, шафран сетчатый, воронец, астрагал шерстистоцветковый. Привольем веет от этой шири и необозримого изумрудного ковра, затканного яркими узорами цветов. Откуда это обилие цветов, трав, насекомых, бабочек, птиц?

Жадные, глупые и необразованные люди почти не оставили этим цветам места для жизни, все распахали или засыпали свалками. Порой становится стыдно, что ты живешь в такой дикой стране.

Украинский живописец Сергей Васильковский в своих картинах конца 19 века успел увековечить это чудо украинской природы — целинную степь — «Дрофы в степи», «Воронец цветет», «Сторожа Запорожских вольностей», «Казачки в степи». Возможно, это единственное в мире правдивое сохранившееся визуальное изображение первозданной украинской степи.

Считается, что в Украине в нераспаханном состоянии сохранилось около 1-4% степной зоны (раньше площадь степей в Украине составляла 40% территории). На сегодняшний день более-менее учтены только достаточно большие по площади участки степей. Что касается более мелких участков, то они практически никак не учтены и уничтожаются абсолютно бесконтрольно. Более того, в перечне категорий объектов природно-заповедного фонда по биотопам — лесным, водным,

геологическим, гидрологическим, палеонтологическим, карстово-спелеологическим, общегеологическим, ландшафтными нет такой категории как степные. В отличие от леса и водных источников степи не являются самостоятельным объектом права. В восприятии украинского общества степи не обладают внутренней ценностью, и потому их гибель не вызывает никакой озабоченности, никакой жалости (в отличие, скажем, от рубки леса). Идея сохранения степей не отражает никакого социального заказа, фактически она противоречит общей установке на тотальную распашку земли и обогащение. У современного украинца степь ассоциируется скорее с колосющимся полем зерновых, чем с серебристым переливающимся ковылем.

Поэтому степь исчезает в Украине быстрее всех других биотопов. Беда в том, что от бывшего степного ковра Украины остались только шматки и обрывки... Все это отражается на почве. Если около 100 лет назад на юге Украины слой чернозема достигал 1,5-2 метра, то сейчас во многих местах чернозема деградировали. В то же время со времен В.В. Докучаева известно, что именно степи благоприятствуют возникновению наиболее плодородных на нашей планете почв-черноземов. Степные участки необходимы не только для производства и регенерации чернозема, но и для проведения мониторинга плодородия почв, их изучения и разработки мер по увеличению их плодородия.

Вся изначальная степь Украины, которая сохранилась на сегодняшний день, заслуживает охраны. Такая охрана прежде всего должна остановить ее уничтожение, ее распашку, посадку там леса, добычу ископаемых, превращение в место под строительство или свалку. Фрагменты степей на территории Украины нужно охранять путем выделения отдельной категории — степных памятников природы, по примеру пралесовых памятников природы.

Необходимо начать воспевать украинскую ковыльную степь, гордиться ей, во-

дить туда детей на экскурсии, привозить иностранных туристов. Правильно сделала Донецкая область, утвердив свой логотип в виде ковыля.

Целинная степь — неотъемлемая часть украинской идентичности, и не-

обходимо сделать все возможное, чтобы сохранить это достояние для будущих поколений. Тем более, во время войны, когда Россия уничтожает природные памятники на оккупированной территории.

Нет дерибану Красной книги! Как проиграли ретрограды-ботаники Дидух и Мосякин

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Красную книгу Минприроды (Миндовкилля) Украины по закону должна пересматривать раз в 10 лет. Каждые 10 лет ученые, члены Национальной Комиссии по Красной книге должны подготовить на рассмотрение Минприроды Украины списки редких животных и растений, которые следует внести в Красную книгу, и с такие же списки видов флоры и фауны, которые следует из нее вынести. Основанием служат научные исследования, которые показывают, что в следствии природоохранных мер данный вид оказался вне угрозы исчезновения.

Последнее, четвертое издание Красной книги Украины было выдано в 2009 г., и поэтому в 2019 г. должно быть утверждено очередное, пятое издание.

К маю 2020 г. такие списки были подготовлены. Ботаническая подкомиссия Национальной комиссии по Красной книге Украины, которая, кстати, не собиралась, а обсуждала это вопрос по Интернету, рекомендовала Минприроде вынести из Красной книги 27 видов растений, в том числе черемшу, плаун колючий, ковыль волосистый, ковыль Лессинга, клекачку перистую, сморчок степной, сальвинию плавающую и другие виды.

Это идея, как нам рассказывали, исходила от бывшего директора Института ботаники НАНУ, некоронованного «короля» украинских ботаников академика

Дидуха. Вынос редких видов из Красной книги — его навязчивая идея. С ней он носится на всех ботанических конференциях. Авантюру Дидуха поддержал действующий директор Института ботаники, член-корреспондент Мосякин, кстати, специалист по сорнякам. Для Мосякина дикая природа не являлась храмом. Она была для него обыкновенным гербарием. Поэтому проблем с моралью он не испытывал.

Следует отметить, что не все члены ботаническая подсекции Национальной комиссии по Красной книге Украины были согласны с Дидухом и Мосякиным.

Самое любопытное, что у Дидуха с Мосякиным не оказалось никаких научных аргументов по выносу из Красной книги большинства этих видов. В нарушение Закона «О Красной книге Украины» свои «научные» рекомендации они делали «на глазок». Собственно говоря, и раньше была такая негодная практика. Просто на этот раз ретрограды Дидух с Мосякиным получили сильного оппонента в лице Киевского эколого-культурного центра.

Тем более что с Дидухом мы уже сталкивались не раз, этот академик-ретроград постоянно катил бочку на заповедность как эффективный режим охраны заповедных объектов, играя на стороне лесников и застройщиков. Поэтому мы были гото-

вы в очередной раз дать бой Дидуху с Мосякиным.

Но для начала я в конце мая 2020 г. опубликовал в соцсетях Открытое письмо Мосякину как директору Института ботаники, прося его пересмотреть огромный список редких растений.

«Навіщо виключати з Червоної книги два види ковили, черемшу та інші зникаючі види рослин? Це призведе до їх загибелі!

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

голові Секції з питань охорони рослинного світу Національної комісії з питань Червоної книги України, члену-кореспонденту НАН України С.Л. Мосякіну

Шановний Сергію Леонідовичу!

На недавньому засіданні Секції з питань охорони рослинного світу Національної комісії з питань Червоної книги України було прийнято рішення про винесення з нового видання Червоної книги України 27 видів флори, в тому числі:

Плаун річний
Ковила волосиста
Ковила Лессінга
Клокичка периста
Місячниця оживаюча
Цибуля ведмежа

З цим не можна ніяк погодитись.

В даний час всі види ковили занесені до Червоної книги України. Це було абсолютно правильне рішення, як і занесення до Червоної книги таких рідкісних та зникаючих видів як всіх орхідей або всіх кажанів.

Всі ковили безсумнівно є в даний час швидко зникаючими степовими видами. Зараз в Україні залишилося близько 4% степових ділянок, заселених степовими рослинами, з яких під охороною знаходиться всього близько 2% території України. Решта степових ділянок продовжують швидко зникати завдяки оранці, забудові. А там, де ковили ще залишилися, вони знищуються постійними весняними та

осінніми палами. Нами в Київській області в цьому році було досліджено 19 степових курганів і 8 ділянок степових валів, при цьому Ковила волосиста була знайдена всього в 4 місцях. Хоча ще 10 років тому вона зустрічалася в 9 точках.

Ковили є прекрасними маркерами для вивчення степових екосистем та їх знаходження в Червоній книзі тому є дуже важливим.

Досвід сусідніх країн також показує, що ковили там є рідкісними та зникаючими і тому занесені в національні Червоні книги (Червоні списки). Так, ковила волосиста занесена до Червоної книги (списки) Польщі, Німеччини, Чехії, ряду суб'єктів Російської Федерації.

Ковила Лессінга занесена до Червоної книги МСОП та в Червоні книги ряду суб'єктів Російської Федерації.

Наявність всіх видів ковили як широко відомого маркера дозволяє широкій природоохоронній громадськості ефективно проводити заповідання степових ділянок, що залишилися, так як не вимагає спеціальних знань для визначення виду ковили.

Вкрай необґрунтованим є також пропозиція виключити з Червоної книги Цибулю ведмежу. Цей вид зараз масово винищується торговцями для продажу на базарах, і тільки наявність її в Червоній книзі хоч якось дозволяє стримувати знищення цієї рослини. Якщо вона буде позбавлена охоронного статусу, наслідки будуть для цибулі ведмежої вкрай негативними. Слід також додати, що в даний час популяції цієї рослини активно знищуються під час рубки лісу. Так, за нашими спостереженнями за останні 5 років тільки в Київській області суцільними рубками лісу було знищено близько 20 місць зростання цибулі ведмежої. Ще більш масштабні розміри знищення популяції цієї рослини відзначені нами в Черкаській, Житомирській та Чернігівській областях.

В даний час цибуля ведмежа занесена також в Червоні книги сусідніх з Украї-

ною країн — Білорусі, Литви та Латвії, що підтверджує правильність її знаходження в Червоній книзі.

Незрозуміло чому було прийнято рішення винести з Червоної книги України плавун річний. Цю зникаючу рослину зараз дуже рідко можна побачити в лісах. Вона заготовлюється для оформлення букетів, і тільки його охоронний статус дозволяє ще якимось більш-менш успішно боротися з торговцями. Позбавлення такого статусу означатиме для плауна річного повне зникнення. Крім того слід додати, що плаун річний внесений також в Червоні книги (списки) сусідніх з Україною країн — Польщі, Чехії та Словаччини.

Абсолютно незрозуміло навіщо виносити з Червоної книги клокичку перисту. Ця рослина одинично зростає в своїх локалітетах, є реліктом і зустрічається тільки в екотонах.

Що стосується місячниці оживаючої, то вона дуже рідкісна в рівнинах і теж вимагає охорони.

Згідно ст. 16 Закону України «Про Червону книгу України» виключення рідкісних видів з Червоної книги відбувається в наступному порядку отримання «Види тваринного і рослинного світу, занесені до Червоної книги України, які внаслідок вжитих природоохоронних заходів на підставі результатів наукових досліджень визнані такими, що знаходяться поза загрозою зникнення, підлягають виключенню з Червоної книги України. Пропозиції про їх виключення з Червоної книги України розглядаються в тому ж порядку, що і при занесенні видів тваринного і рослинного світу до Червоної книги України.»

У зв'язку з цим хотілося б дізнатися, які такі «природоохоронні заходи» були вжиті щодо цих видів рослин, яка ефективність таких «заходів», а також хотілося б ознайомитися з матеріалами «результатів наукових досліджень», в результаті яких ці види були визнані кандидатами на виключення з Червоної книги. Наскільки мені відомо, ніяких реальних практичних

природоохоронних заходів» щодо цих видів прийнято не було. Невідомі нам і наукові дослідження, на основі яких приймаються рішення про зняття з даних видів флори охоронного статусу Червоної книги. Вони, а особливо обидва види ковили, цибуля ведмежа, плавун річний продовжують масово зникати і виключення їх з Червоної книги є грубою помилкою.

Я, як Заслужений природоохоронець України, не згоден з висновками вашої Секції та готовий оскаржувати її рішення в суді.

Переконливо прошу переглянути рішення про винесення цих рослин з Червоної книги України на засіданні вашої Секції.

З повагою,

директор Київського еколого-культурного центру, Заслужений природоохоронець України Вл. Борейко».

В конце мая из антарктической экспедиции вернулся в Киев наш главный ботаник, доктор биологических наук Иван Парникоза. Сумасбродная идея Дидуха и Мосякина его повергла в шок. Надо сказать, что Иван вообще по жизни относился к редким растениям с какой-то особой эмпатией, особой жалостью. Они являлись для него членами его семьи, трансцендентальными сущностями, они имели права и интересы. Я помню, как он однажды вставал на колени и прощался с кустиком карликового бересклета, не большего растения из Красной книги.

Иван сразу помчался к Мосякину, однако разговор не получился. Мосякин или смертельно боялся Дидуха, который в кругу ботаников считался очень коварным и мстительным человеком, или уже закусил удила.

Мосякин с Дидухом хотели войны — они ее получили. Тем более что у нас на них был большой зуб, не так давно они лично прикрывали незаконные рубки в дендропарке «Александрия», противодействуя нашему экологическому пикету Президиума НАН Украины.

Мы с Иваном прекрасно понимали, что исключение редких растений из Красной книги лишит их правовой защиты и тогда дни их будут сочтены. Тот же, например, плаун годичный в 1990-х годах практически весь был ради продажи вырван в лесах торговцами. В результате во всей Киевской области мы знаем всего несколько небольших чудом уцелевших участков с плауном колючим. Как его можно исключать из Красной книги? А ковыли? Площадь степных участков с каждым годом в стране уменьшается, а значит и популяции ковылей тают, а Дидух и Мосякиным решили их вычеркнуть из Красной книги.

Видя, что разговор с академиком не выйдет, мы сконцентрировали основные усилия на Минприроде Украины, ведь последнее слово все равно останется за министром экологии Романом Абрамовским. Поэтому Иван подготовил «Письмо 18-ти несогласных ученых-ботаников и экологов», которым мы разбили монополию Дидука и Мосякина на правду. Оказалось, что не все из ученого мира с ними согласны:

«Просимо залишити в Червоній книзі України рідкісні рослини

Міністру екології України Р. Абрамовському

Шановний пане Міністре!

Звертаємося до Вас у справі запланованого виключення/включення з Червоної книги судинних рослин та грибів. Як відомо, нещодавно відбулося засідання секції Національної комісії з питань розділу про рослини Червоної книги України (ЧКУ), яка прийняла рішення про виключення низки видів рослин. Не можемо погодитися з прийнятим на цьому засіданні рішенням. Вважаємо, що запропоноване виключення є передчасним, а саме рішення секції пов'язане з недостатньою кількістю коштів на дослідження рідкісних видів вітчизняними експертами по всій території України.

Вважаємо також що потрібно провести ширше і тривале публічне обговорен-

ня цих рішень, що відповідає принципам демократії в нашій державі.

У зв'язку з цим хочемо наголосити, що ми не погоджуємося з виключенням з Червоної книги України наступних видів:

1. Місячниця оживаюча (*Lunaria rediviva*);
2. Водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*);
3. Сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*);
4. Ковила волосиста (*Stipa capillata*);
5. Зморшок степовий (*Morchella stepicola*);
6. Цибуля ведмежа (черемша, левурда *Allium ursinum*);
7. Плаун річний (*Lycopodium annotinum*);
8. Смілка литовська (*Silene lithuanica*);
9. Береза темна (*Betula obscura*).

Загалом, в Україні відсутні дані щодо детального поширення цих видів в межах усієї країни, в той час як сусідні країни, зокрема, Польща чи Чехія, ведуть обліки всіх місцезростань рідкісних видів <https://www.jstor.org/stable/1219899>, <http://www.preslia.cz/P191Wild.pdf>.

В Україні подібної бази даних немає, а зведення для всієї країни з цих питань відсутні. Необхідні кошти для реалізації програми обліку червонокнижних видів.

Окрім того, для всіх рослин включених до Червоної книги України не проведено молекулярно-генетичних досліджень їх генетичного різноманіття, не виключено небезпеку збіднення генофонду та генетичної ерозії. На якій підставі можна приймати рішення? Необхідні кошти на вищевказані дослідження. У випадку сумнівів з приводу якогось виду ми вважаємо за доцільне залишити вид у Червоній книзі з категорією «невизначений вид» (за категоріями Міжнародного союзу охорони природи це категорія *DD (datadeficient)* — види із недостатньою інформацією і категорія *NE (notevaluated)* — невизначені (стосується видів, для яких недостатньо інформації, щоб визначити ступінь їхньої загрози). Виключення зазначених видів призведе до негативного результату.

Ці види перестануть досліджувати в національних парках, біосферних і природних заповідниках. Саме червонокнижний статус таких видів вимагав досліджень їхнього стану в межах природоохоронних об'єктів вищого статусу. Отже ми втрачимо єдину реальну можливість розібратися з тим, який же їх реальний стан і яких заходів охорони вони потребують. Стосовно кожного з видів, які пропонуються на виключення, зауважимо наступне:

Місячниця оживаюча (*Lunaria rediviva*) має ізольовані місцезнаходження на Центральному Поділлі та відрогах Середньоруської височини. Брак робіт з динаміки популяції цього виду не дає уявлення про безпеку виду. Вважаємо, що місячниця має залишитися у Червоній книзі з категорією «невизначений вид» і потребує детальнішого вивчення. Вид занесений до списку видів програми *Natura-2000*, у сусідніх з Україною країнах карпатського регіону — до Червоних списків — Польщі (1981), Чехії (2001) та Угорщини (2007).

Водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*) — вид, який має лишитися під охороною з кількох причин:

1. Є дуже рідкісним у незмінених людинаю середовищах і більш звичайним — у антропогенних штучно-змінених умовах. Як пропонується охороняти ці вихідні природні популяції, якщо вид буде винесено з ЧКУ?

2. Водяний горіх плаваючий насправді не один вид, а конгломерат маловивчених видів, деякі з яких можуть бути дуже рідкісними. Виключення їх всіх під назвою водяний горіх плаваючий є неприпустимим.

3. Має значну екологічну цінність навіть у антропогенно-змінених умовах, наприклад, на водосховищах. Сформовані ним зарості є прихистком для рідкісних видів птахів (тут вони ховаються від браконьєрства), місцем їх гніздівлі (зокрема, крячків), а також надає велику харчову базу водним та мігруючим видам птахів.

Детальніше див. тут: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/Islands/Nature/1-7-rare-flora/dnipro-aquatic-vegetation.html>

4. Угруповання водяного горіху *Trapa natantis* належить до пріоритетних до охорони згідно Зеленої книзі України (2009). За комплексною оцінкою фахівців (Дідух Я. П., Альошкіна, 2012) в Києві біотоп водяного горіху плаваючого *Trapa natans* додатково належить до числа рідкісних, що мають обмежене поширення; У зв'язку з прогресуючою трансформацією річкових долин біотопи натуральних евтрофічних озер, та староріч (до яких часто входить і водяний горіх) взяті під охорону Оселищної директиви Євросоюзу — код угруповання 3150 (<http://siedliska.gios.gov.pl/pl/publikacje/21-kategoria-pl/publikacje>). Як пропонується реалізувати охорону цих біотопів, коли найбільш поширені в них червонокнижні види позбавляються охорони. Водночас зауважимо, що регіонально-рідкісні види, Зелена книга та Євросоюзні рішення в нас жодним конкретним правом не закріплені.

5. В сучасних умовах горіх заслуговує на статус «вразливий вид» (за категоризацією Міжнародного союзу охорони природи це категорія *VU* — *vulnerable* — вразливий). У випадку антропогенних місцезростань за крайньої потреби можна проводити його проріджування за дозволом Мінприроди України.

Сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*) — вид, який в Україні є маловивченим, на противагу сусідній Польщі. Багатьох вводить в оману його висока щільність її популяцій на окремих водоймах і річкових системах, яку деякі вчені трактують як екологічну небезпеку (Безсмертна та ін., 2020). Тим не менш, є дослідження, які свідчать, що за температурних коливань цей однорічний вид є дуже вразливим (Лукаш та Рак, 2008). З цього випливає, що зарості сальвінії можуть легко зникнути, так само, як і з'явилися. Важливим аргументом на користь охорони цієї водної папороті є її відсутність у антропоген-

но-пошкоджених забруднених водоймах. Зокрема, у заплаві Дніпра у Києві на цілій низці заплавлених водойм вид відсутній і потребує додаткових досліджень.

Угруповання сальвінії охороняється згідно Зеленої книги України (2009), біотопи натуральних евтрофічних озер, та староріч взяті під охорону Оселищної директиви Євросоюзу — код угруповання 3150 (<http://siedliska.gios.gov.pl/pl/publikacje/21-kategoria-pl/publikacje>). Додатком 1 до Резолюції №4 Бернської конвенції охороняється біотоп сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*) — С1.225 (Тлумачний посібник оселищ Резолюції №4 Бернської конвенції, що знаходяться під загрозою та потребують спеціальних заходів охорони / А. Куземко. С. Садогурська, О. Василюк. — К, 2017. — 124 с.). Зрозуміло, що як і у випадку водяного горіху, юридично в Україні всі ці угруповання захищає лише червонокнижний статус сальвінії.

Необхідно зазначити, що в статті Безсмертної та ін. (2020), яка використовується як обґрунтування для виключення сальвінії, зазначається, що цей вид має охоронятися на регіональному рівні або в об'єктах Смарагдової мережі. Зазначимо, що регіональна охорона в Україні та охорона в рамках Смарагдової мережі не має юридичних підстав.

Отже, вкрай не конструктивно пропонувати ці механізми замість поточного червонокнижного статусу цього виду. В той же час, в сусідніх країнах Європи такого питання не виникає (див. наприклад список Польщі. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140001409/O/D20141409.pdf>). Вид потребує детальнішого вивчення.

Щодо ковили волосистої (*Stipa capillata*) та зморшка степового (*Morchella stepicola*) не зрозуміло, як з Червоної книги виключаються види-ефікатори або складові надзвичайно цінних в усій Європі степових (ксеротермних) середовищ існування? Степи в Україні залишилися у вигляді окремих фрагментів, а ті,

які вціліли, стрімко деградують. Так, зокрема в останні роки через пали втрачено одну з найбільших локалітетів ковили волосистої на території Києва. Перевірка відомих за результатами попередніх досліджень локалітетів ковили волосистої в умовах Київської області в 2020 р. показало, що більшість з них втрачено. Обидва види потребують детальнішого вивчення.

Цибуля ведмежа (*Allium ursinum*) — вид, який перебуває під сильним антропогенним пресом. Наразі не існує опублікованих довготривалих досліджень, які вказують на вплив цього пресу в Україні. В той же час, на значній частині країни вид є рідкісним. В таких умовах необхідне його подальше вивчення, а не виключення з Червоної книги. Посилання на регіональну охорону в випадку цибулі ведмежої, як і інших пропонованих до виключення видів не доречне, оскільки юридичних механізмів такої охорони не існує. Вид потребує детальнішого вивчення. Плаун річний (*Lycopodium annotinum*) — вид з розірваним ареалом за межами Карпатського регіону, скрізь переслідується для використання у вінках на кладовища та знищується під час рубок та трелювання лісу. За аналогічних умов охороняється в Польщі <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140001409/O/D20141409.pdf>. Dbrk.xtyzy

Виключення з Червоної книги призведе до його неконтрольованого винищення та вимирання у рівнинній Україні. Вид занесений до Червоного списку Карпат (2014), у сусідніх з Україною країнах карпатського регіону — до Червоних списків Польщі (2016), Чехії (2001), Словаччини (1998, 2001, 2015) та Угорщини (2007).

Абсолютно не зрозумілі підстави виключення смілки литовської (*Silene lithuanica*). Цей вид охороняється у сусідніх державах і є маловивченим як щодо поширення, так і щодо динаміки популяцій. Вважаємо, що потрібні додаткові дослідження цього виду.

Щодо берези темної (*Betula obscura*). Розуміючи, що таксономічна самостій-

ність і доцільність виділення у видовому ранзі лишаються дискусійними, треба усвідомлювати, що навіть у підвидовому ранзі цей таксон є надзвичайно цінним. Береза темна потребує додаткового вивчення та у випадку підтвердження її підвидового статусу, вона саме в такому статусі має лишитися в Червоній книзі України.

Зауважимо, що список рослин та інших організмів, які подаються на включення до Червоної книги, надзвичайно малий. Зокрема, було детально обгрунтовано включення в ЧКУ двох видів вужачкових папоротей: вужачки звичайної та гронянки простої (Парнікоза та Целька, 2018). Включення до Червоної книги України потребує також 41 вид судинних рослин, поширених на Донеччині (Остапко та Приходько, 2014). До того ж, д.б.н. Мельником В.І. запропоновано до включення до ЧКУ солодушки великоквіткової (*Hedysarum grandiflorum*). Занесення до наступного видання ЧКУ потребують ряд видів з Українських Карпат, зокрема ситники — трилусковий (*Juncus triglumis* L.) і каштановий (*Juncus castaneus* Sm.), лілія цибулинконосна (*Lilium bulbiferum* L.), борщівник карпатський (*Heraclium carpaticum* Porc.), волошка Кочі (*Centaurea kotchyana* Heuff.), крупка стручкувата або карінтійська (*Drab asiliquoca* Bieb., *D. carinthiaca* Hoppe), смілка поникла сумнівна (*Silene nutans* L. subsp. *dubia* (Herbich) Zapal.), сонцещвіт великоквітковий (*Helianthemum grandiflorum* (Scop.) Lam.) і його підвид *Helianthemum grandiflorum* (Scop.) DC. subsp. *glaucescens* (Murb.) J. Holub.), очиток чорнуватий (*Sedum atratum* L.), льон багаторічний позапазушний (*Linum perenne* L. subsp. *extraaxillare* (Kit.) Nyman), черемха звичайна скельна (або північна) *Prunus padus* L. subsp. *Borealis* Cajander (*Padus racemosa* (Lam.) Gilib. subsp. *petraea* (Tausch) Pawl.), підмаренник анізolistий чепурненький (*Galium anisophyllum* Vill. subsp. *bellatulum* (Klokov) Dost. (*G. bellatulum* Klok.), бар-

тсія альпійська (*Bartsia alpine* L.). Аналіз раритетної флори лише одного флористичного району Українських Карпат — Чорногори — показує, що охорони на національному рівні та занесення до ЧКУ потребують щонайменше ще 58, а на регіональному — 7 видів і підвидів судинних рослин (Нестерук, 2014).

Подібних пропозицій звичайно набагато більше. Зрозуміло, що потрібний більший час та кошти на опрацювання цих пропозицій та підготовку матеріалів на включення даних видів.

Також хочемо зазначити на деякі недоліки попереднього видання Червоної книги над попереднім виданням «Червоної книги України. Рослинний світ» (2009). Ми дуже сподіваємося, що Комісія їх врахує при підготовці четвертого видання.

1. У світовій практиці протягом останніх десятиліть ми бачимо тенденцію до уніфікації національних та регіональних червоних книг і червоних списків до основних засад Міжнародного союзу охорони природи (IUCN, 2001, 2012). Загальноприйнята в більшості країн світу категоризація була застосовувана в Червоних книгах: Польщі (1993, 2001, 2014), Чехії і Словаччини (2001), Угорщини (1990), Румунії (2009), Польських Карпат (2008), Молдови (2009). Серед суміжних з Україною країн лише в Червоних книгах і червоних списках Російської Федерації та Білорусі застосовували пострадянські категорії загрози, які важко інтерполювати із загальноприйнятими категоріями МСОП. Однак Комісія з підготовки третього видання 2009 р. не вважала за потрібне застосувати міжнародну категоризацію. Тому третє видання ЧКУ, зрештою як і перше та друге, дуже важко сприймаються закордонними дослідниками з країн Європи.

2. Також доцільно було б залучити до підготовки нового видання ЧКУ більше коло осіб науковців, природоохоронців та просто зацікавлених громадян (як в інших країнах Європи), які можуть надати

щодо цих видів додаткову інформацію та прийняти участь у підготовці нарисів до Червоної книги. Зважаючи на це, звертаюся до Вас, пане Міністре, з проханням не допустити виключення зазначених видів рослин та грибів з Червоної книги, а також розглянути питання про виділення коштів експертам-ботанікам та мікологам на додаткове вивчення рідкісних видів з метою підготування більш обґрунтованих пропозицій щодо зміни статусу включених, а також включенню нових видів до Червоної книги України.

Також просимо Вас посприяти в організації публічного обговорення списків видів на включення чи вилучення з Червоної книги України в наукових установах і громадських організаціях екологічного спрямування

З повагою,

Євген Дикий, директор Національного Антарктичного центру МОН України, к.б.н., 0976848789

Іван Парнікоза, д.б.н., завідувач відділу біології і екології ДУ Національний антарктичний науковий центр МОН України, 0963714709

Василь Коніщук, доктор біологічних наук (спеціальність екологія), старший науковий співробітник (спеціальність ботаніка), магістр географії, завідувач відділу охорони ландшафтів, збереження біорізноманіття і природозаповідання Інституту агроекології і природокористування НААН України, голова екологічної асоціації «Західне Полісся — заболочений край», голова Комітету з питань природно-заповідного фонду і екомережі Громадської ради Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, 0977007534

Оксана Пньовська, к.с.-г.н., завідувачка науково-організаційного відділу ДУ Національний антарктичний науковий центр МОН України, 0975578730

Вадим Манюк, кандидат біологічних наук, доцент Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, 0982908069

Віктор Раков, головний спеціаліст відділу інструментально-лабораторного контролю Державної екологічної інспекції України, один з засновників «Київського орхідного товариства» 066 9419733

Андрій Зотов, к.б.н., старший науковий співробітник відділу морфо-функціональної екології водної рослинності Інституту Морської Біології НАН України, 0938866044

Денис Пішняк, к.геогр.н., завідувач відділу фізики атмосфери та геокосмосу ДУ Національний антарктичний науковий центр МОН України, 0637867703

Юлія Красиленко, к.б.н., н.с. відділу клітинної біології та біотехнології ДУ «Інститут харчової біотехнології та генетики НАН України», +38 095 425 35 77

Ірина Козерецька, д.б.н. Заступник директора з наукових питань ДУ Національний Антарктичний центр МОН України, +38 093 150 07 76

Наталія Саїдахмедова, м. Харків. Багаторічний працівник наукового відділу НПП «Гомільшанські ліси» та НПП «Слобожанський», +095 835 06 64

Олеся Ярова, к.б.н., доцент кафедри біології та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, +38066 1461680

Наталія Крецул, к. іст. н., доцент кафедри біології та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, +38066 3134340

Юрій Нестерук, доктор біології, спеціалізація — охорона середовища, Асоціація «ResCarpathica» Тел. моб.: (+38)0965722223

Ігор Андреев, к.б.н., с.н.с. відділу генетики клітинних популяцій Інституту молекулярної біології і генетики НАНН України, 0963353536

Олена Бублик, к.б.н., с.н.с. відділу генетики клітинних популяцій Інституту молекулярної біології і генетики НАНН України, 0963846540

Наталія Мірюта, к.б.н., старший науковий співробітник відділу біології і

екології ДУ Національний антарктичний центр МОН України, 0504238849

Оксана Пороннік, к.б.н., с.н.с. відділу генетики клітинних популяцій Інституту молекулярної біології і генетики НАНН України, 0964648869».

Как мы позже узнали, Мосякин был крайне взбешен этим письмом и даже вроде как стал обзванивать руководителей некоторых подписантов, призывая наказать имеющих свое мнение ботаников. Вот такой у нас в Украине главный ботаник по фамилии Мосякин...

7 сентября 2020 г. Киевский эколого-культурный центр (КЭКЦ) и «Живая планета» провели жесткий пикет Министерства окружающей среды Украины «Нет дерибану Красной книги!» с требованием не выносить редкие растения — ковыль волосистый, черемшу, сальвинию плавающую и другие из Красной книги. Пикетчики пилили бензопилами и рубали топорами дрова, били в барабаны и гудели в дудки.

Как мы предполагали, некоторые виды растений из Красной книги были заказаны академиком застройщиками, агрофирмами, лесорубами и браконьерами. Так, ковыль волосистый, растущий в балках и на курганах, мешает агрофирмам их распахивать, сальвиния плавающая, растущая в болотах, мешает застраивать поймы рек дачами, а черемша, растущая в старых грабовых и дубовых лесах, мешает лесникам их рубить. Вынос этих редких растений из Красной книги автоматически означает снятие механизма защиты и массовое уничтожение этих последних участков дикой природы.

Вынос редких растений и животных из Красной книги под заказ бизнеса — довольно известное и подлое явление в Украине. Так, в прошлом году охотничье лобби пыталось вынести из Красной книги Украины лося чтобы его и дальше убивать — мы дали охотникам-убийцам по рукам.

10 лет назад фармацевтическое лобби добилось выноса из Красной книги ред-

кого лекарственного растения — арники, чтобы его и дальше продавать в Польшу за валюту. Были попытки вынести из Красной книги подснежник, которые мы тогда блокировали.

А сейчас несколько членов Комиссии по Красной книге под руководством ретроградов-ботаников Дидуха и Мосякина стараются развязать новый дерибан Красной книги.

КЭКЦ этого не позволит. Поэтому мы и провели пикет, где объяснили вышедшему к нам заместителю министра Министерства окружающей среды Украины Александру Васильевичу Краснолуцкому, что Дидух и кампания министерство подставляют, так как грубо нарушили ст. 16 Закона Украины «О Красной книге Украины», не предоставив данные об увеличении численности и расширении мест произрастания этих растений (таких данных просто нет).

Надеемся, что Министерство окружающей среды Украины не попадет в омут авантюры, куда его толкают некоторые не чистые на руку ботаники.

Иначе КЭКЦ подаст в суд на Министерство окружающей среды Украины за нарушение Закона Украины «О Красной книге Украины».

Александр Васильевич Краснолуцкий решил провести совместную встречу нас с командой Дидуха-Мосякина, чтобы понять в чем наши разногласия и, возможно, выйти на компромисс.

Защищать растения из Красной книги пришли Вл. Борейко, И. Парникоза (КЭКЦ), Г. Левина, О. Листопад (Экоправо-Киев), С. Берзина (Живая планета), В. Колинко (Киевская ландшафтная инициатива).

Во время обсуждения с ботаниками выяснилось не только то, что исключение данных видов грубо нарушает ст. 16 Закона «О Красной книге Украины», так как не указаны необходимые обоснования для выноса этих растений из Красной книги, но и вообще Институт ботаники эти виды не изучал!

Что же касается директора Института ботаники Мосякина, то он почему-то не захотел отвечать на наши многочисленные вопросы и сразу исчез после своего выступления. Не смог ответить на наши вопросы и Дидух.

Заместитель министра и его помощники убедились, что академики надеялись только на свои высокие звания, должности и понты. Раньше у них это с рук сходило. На этот раз не сошло. Минприроды не захотело подставляться под суд и не стало поддерживать авантюру ретроградов-академиков.

Большую помощь нашей кампании в защиту растений из Красной книги оказал Алексей Бурковский из Всеукраинской экологической лиги, а также наш старый товарищ, журналист-эколог Олег Листопад, откликнувшийся несколькими статьями в СМИ.

Битва за растения в Красной книге длилась почти год. Последний ее аккорд прозвучал в феврале 2021 г. Приказ Миндовкилля Украины № 111 о новом, пятом издании Красной книги Украины был подписан Миндовкилля Украины от 15.02.2021 г. и вскоре заюстирован Минюстом Украины.

Пять видов растений — ковыль Лессинга, ковыль волосистый, клекачка, че-

ремша и плаун годичный нам удалось отстоять, они остались под защитой Красной книги Украины.

По водяному ореху и сальвинии плавающей ботаники представили научные статьи, что, якобы, этих растений очень много и им ничего не грозит. Их, и еще несколько, из Красной книги вычеркнули.

Конечно, это была не чистая победа, но убедительная победа по очкам.

На наш взгляд подобного инцидента можно было бы избежать, если бы ботаническую подсекцию Национальной комиссии по Красной книге возглавлял бы не Мосякин, не являющийся специалистом в области охраны редких растений, и равнодушный к их защите, а другой ботаник, известный своими природоохранными результатами и взглядами.

Не делали чести также действия организаторов двух ботанических групп в Инете — ботаников Пилигрима и Куземки, которые банили в своих группах тех подписчиков, которые вступились за редкие растения. Подобный диктат в науке ботанике, который исповедуют Дидух, Мосякин, и подобострастно примкнувшие к ним Пилигрим с Куземкой, не допустим. Он ведет к лысенковщине в науке и в конечном итоге к гибели последней.

Как черниговский ботаник Лукош мешал нам заповедать лес с орхидеями

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

В 1972 году местный учитель-краевед из села Зубахи Черниговской области Владимир Михайлович Попруга нашел уникальный участок дикой природы (урочище Пушкаревское или Рудницкий Мокрець). В болотистом осиново-березовом лесу возле села Угловая Рудня на Черниговщине произрастало сразу 9 видов

краснокнижных растений. Да еще каких! Здесь был найден гроздовник виргинский. Одно из двух известных мест в Украине. И венерин башмачок — единственное место произрастания этого растения в левобережной Украине. А также — коручка чемерниковидная, любка двулистная, тайник, дремлик болотный, дремлик тем-

но-красный, пальчатокоренник мясокрасный, ирисы сибирские.

Со своей находкой Попруга отправился в Киев, в Институт ботаники. Там ему не поверили. Правда потом, спустя некоторое время, направили экспедицию, и она подтвердила уникальную находку.

Как же так оказалось, что на небольшом лесном участке сошлось сразу 9 видов краснокнижных растений? Дело в том, что если бы это был лес лесников, то его давно бы уже вырубил или проредили. Краснокнижных видов там не оказалось или почти б не оказалось. Но это был колхозный лес. А колхозные леса редко раньше рубились. Потом этим лесом завладел агролесхоз, тоже не особый рубака. Так этот чудесный участок дикой природы и оказался целым до поры до времени.

К Попруге заколесили столичные и черниговские ботаники, на его материалах писались научные статьи и монографии, даже одна кандидатская диссертация была защищена. Во всех работах говорилось о необходимости заповедания чудесного леса у села Угловая Рудня, на бумаге «создавались» в этих местах национальные парки, однако дальше разговоров и научных рекомендаций дело не шло.

И так пролетело 50 лет, ровно пол века. Никто не создавал здесь заповедный объект, не брал под охрану уникальное место дикой природы.

Осенью 2022 г. активист КЭКЦ Иван Парникоза предложил туда съездить. Я решил навести справки, заповедано ли это место. Профессор-ботаник Виктор Иванович Мельник, который не раз туда ездил, дал мне телефон своего коллеги Лукаша, тоже доктора биологических наук из Черниговского педуниверситета, и который там бывал сто раз. Лукаш мне ответил, что этот участок якобы уже заповедан. Я ему возразил, что по моим данным, которые я уточнил в Департаменте экологии Черниговской гособладминистрации, ботанический заказник «Мокрець» находится рядом. А это место пока

не заповедано. Потом Лукашу позвонил и Мельник, попросив его показать нам дорогу туда, на что Лукаш отказал.

Тогда мы решили с Иваном Парникозой попробовать пробраться в урочище Пушкаревское самим. Приехали в Угловую Рудню, поставили машину на краю села и сходу полезли в болото, ведущее к небольшому леску, который, как мы полагали, и есть загадочное урочище Пушкаревское. Однако болото оказалось серьезным и практически непроходимым. Не солоно хлебавши мы вернулись к машине.

В это время возле нашего водителя Василия уже вился ужом местный абориген Петро, который очень хотел опохмелиться после бессонной ночи. И искал собутельника или спонсора. Я ему пообещал бутылку «Зубровки», если он покажет нам как проехать к вожделенному леску. Петро с радостью согласился и залез в машину.

Вскоре мы с Иваном уже лазали по заболоченному леску. Но это оказался не тот лес. Он ольховый, а нам нужен был осиново-березовый. Я понял, что мы теем дорогое время.

— Слушай, Петро, а ты знаешь где живет Попруга?, — спросил я аборигена.

— Конечно.

— Отвезешь?

— Тогда, шеф, не одна «Зубровка», а две.

— Железно.

И мы помчались к Попруге. Дом краеведа Владимира Михайловича Попруги стоял на краю села. Хозяина дома не было. Мы уже собирались уезжать, как вдруг из леса вышел мужичок-лесовичок. Это был Попруга. Я попросил Ивана с ним переговорить и узнать дорогу к загадочному урочище Пушкаревское. А сам поехал с Петром в сильпо за «Зубровками». Как обещал, я купил ему две бутылки. Не успели мы выйти из магазина, как Петро одну бутылку уже осушил. Вторую он прикончил по дороге в Угловую Рудню.

— Как колбасит!, — балдел, допивая поллитру Петро.

Отвезя нашего аборигена домой, мы вновь помчались к Попруге.

Ситуация на этом фронте оказалась не очень удачной. Несмотря на все свое красноречие, Ивану не удалось разговаривать Попругу. Он отказался ехать с нами в урочище Пушкаревское, да и место по карте показывал не точно. Оказывается, ему уже звонил черниговский ботаник Лукаш и запретил показывать нам дорогу.

С таким случаем мне пришлось сталкиваться впервые. Обычно и профессионалы-ботаники, и любители охотно показывают нам дорогу к редким растениям, узнав, что мы это место собираемся заповедать.

Осеннее солнце уже закатывалось за горизонт, но я упорно решил добиваться своего. Мы вновь направили машину к Угловой Рудне. Я рассчитал правильно. У нас оставалось пол часа, и этого хватило, чтобы мы нашли именно тот лесок, о котором говорил Попруга. Он длинной дугой стелился внизу песчаной гряды. Быстрый его осмотр показал, что в нем есть много краснокнижных орхидей-дремликов. Но где именно база? Где эпицентр редчайших растений? Лесок тянется на десяток километров. Весь нам его не дадут заповедать.

И мы опять поехали к Попруге. На это раз с ним уже говорил я. Я попытался ему объяснить, что поведение его коллеги Лукаша я считаю отвратительным и вредным, так как он мешает заповеданию уникального участка дикой природы с девятью редкими видами растений из Красной книги.

— Где база? — настойчиво я спрашивал Попругу.

Наконец он ткнул мне пальцем в середину леска, который разделяла неприметная стежка.

Дикая природа, которую мы заповедуем сегодня, это вся дикая природа, которая будет существовать завтра. Все, что мы не успеем заповедать сегодня, завтра будет уничтожено.

Через день мы вновь отправились в Угловую Рудню. Добрались до села, заехали в осиново-березовый лесок. Стали подъезжать к указанной Попругой стежке. И тут, практически возле самой стежки, обнаружили следы двух больших вырубок.

— Блин, возмутился Иван, пока Попруга с Лукашем нас за нос водят, тут все вырубят!

Вот и заветная стежка, идущая к болоту и исчезающая в нем. По обе стороны березы, осины, кое-где дубы, масса валежника. Дикий нерубанный лес. Здесь мы сразу находим засохнувшие стебли еще двух краснокнижников — ириса сибирского и любки двулистной. Мы на месте. Фиксируем мобильником координаты места. Но где база? Справа от тропинки или слева?

— Едем к Попруге! Если не покажет нам базу, силой посажу его в машину.

— Главное, чтоб он дома оказался, — ответил Иван.

Попруга в доме, на наше счастье, оказался, но опять стал крутить носом.

— Послушайте, Владимир Михайлович, Вы 50 лет назад нашли это уникальное место. За пол века ваши ботаники палец о палец не ударили, чтобы заповедать его. Кучу статей написали, массу бумаги извели, а воз и ныне там. А теперь к Вашему месту подбираются лесники. Вы в курсе, что последняя рубка проведена в 500 метрах от тропинки? Нужно срочно этот лес заповедать. Мы для этого сюда приехали из Киева. Где база? Слева или справа от тропинки?

— Справа...

Потом мы еще заехали в городишко Репки, где контора «Репкирайагроресхоза», чтобы убедиться, что урочище Пушкаревское — их лес.

Действительно, этот участок принадлежит «Репкирайагроресхозу», и никакого заповедного объекта там не числится. Лукаш нас обманул.

Теперь нужно было получить письменное согласие землепользователя —

«Репкирайагролесхоза», иначе весь наш труд окажется бесполезным.

Поэтому, для упрочнения нашей позиции, через неделю мы отправились к директору «Репкирайагролесхоза» целой делегацией, куда кроме нас с Иваном (доктор биологических наук как никак) вошла Анастасия Драпалюк из Департамента заповедного дела Минприроды Украины (она всегда принимала участие в самых наших ответственных экспедициях) и начальник отдела природно-заповедного фонда Департамента экологии Черниговской ОГА Виталина Синеговец.

Увидев такую представительную делегацию в своем кабинете, директор «Репкирайагролесхоза» А. Фурс не стал возражать и дал согласие на создание заповедного урочища «Руднянское» (так мы назвали наш будущий заповедный объект). И даже согласился на заповедание довольно большой площади — почти 150 га.

Остальное уже было делом техники. Через месяц необходимый пакет доку-

ментов на создание заповедного урочища «Руднянское» лежал в Департаменте экологии Черниговской ОГА.

10 февраля 2023 г. Черниговский областной совет создал наше заповедное урочище «Руднянское». Это, конечно, хорошо. Даже здорово. Но плохо то, что от момента открытия урочища Пушкаревское и до его заповедания прошел 51 год. Целая вечность! За это время оно могло десять раз быть уничтожено. К сожалению, в истории создания этого заповедного урочища отражается вся наше украинское заповедное дело. Неповоротливое, малоэффективное, вечно запаздывающее.

И в конце кратко о Лукаше. Я не знаю, насколько это хороший ботаник. Мне это не интересно. Вопрос в другом. Может ли человек, который считает Черниговскую область своей вотчиной и не пускает сюда других ботаников и специалистов в области заповедного дела, а значит имеющий проблемы с этикой и моралью, преподавать в педагогическом вузе? Каких учителей он подготовит?

Операция «Первоцвет»: Как мы прикрывали от уничтожения подснежники и другие редкие весенние цветы долгие 20 лет

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Это была одна из самых длительных и напряженных природоохранных кампаний Киевского эколого-культурного центра (КЭКЦ). Она длилась 20 лет.

С приходом февраля в украинских городах начиналась массовая браконьерская продажа раннецветущих цветов — в начале подснежников, а затем белоцветников, шафрана Гейфеля, черемши, сон-травы и других. В феврале подснежники везли из Крыма, затем с Карпат, а потом со всей остальной лесной Украины.

Первый пик продажи первоцветов приходился на 14 февраля (День Святого Валентина), затем на 23 февраля (День советской армии), и самый большой пик — на 5-9 Марта (8 марта — Международный женский день). Продажа первоцветов тянулась до середины-конца апреля, когда сбывались уже апрельские первоцветы — сон-трава, адонис и рябчик шахматный. Любопытно, что в соседних странах, например, в Польше, такой вакханалии вообще нет. Пер-

воцветы там не собирают и не продают. Культура!

Но только перейдешь польскую границу и сразу видишь массовое уничтожение редких весенних цветов. Масштабы продажи первоцветов в Украине поражают. С начала 2000-х годов и по начало 2020-х годов в Украине, по нашим подсчетам, ежегодно продавалось около 20-25 млн. первоцветов (подснежник, шафран Гейфеля, белоцветник, сон-трава раскрытая), чем государству наносился ущерб около 1 млн. гривен каждый год.

При этом черемша составляла 50% продажи, подснежник 24%, сон-трава — 10%, белоцветник — 1%, шафран Гейфеля — 11%. Были и другие первоцветы, но их доля была очень мала.

Чаще всего первоцветы сборщики срезали, однако были часты случаи, когда вырывали из земли с клубеньками. В этом случае вся местная популяция первоцветов уничтожалась. Изъяв у торговцев букеты цветов с клубеньками, мы пробовали их высаживать. С подснежниками было легче (например, мы их высаживали в Голосеевском национальном парке, где они сформировали за 20 лет хорошие популяции), а вот цикламен Кузнецова и шафран Гейфеля гибли.

Особенно масштабные заготовки велись и ведутся по черемше (ее используют не для букетов, а для салатов). На Волыни, например, жадные торговцы нанимают десятки сборщиков и вывозят черемшу из леса тонами и целыми микроавтобусами.

Именно в это лихое браконьерское времечко торговцами был нанесен смертельный удар по цикламену Кузнецова, который рос в Крыму в единственном месте. В Киевской области идущий на букеты сон — трава раскрытый был практически уничтожен. Наши исследования киевских лесов, проводимые уже в начале 2020-х годов, показали, что больших популяций сон-травы в лесах Киевской области уже не существовало. Все было уничтожено сборщиками.

Затронув вопрос торговли краснокнижными растениями, пару слов скажу

об уничтожении дифазиаструма и плауна годичного (хотя это не первоцветы). Эти растения в 1990-х-начале 2010-х селяне из Киевской и Черниговской областей заготавливали практически круглый год, вязали в венки, везли в Киев и продавали возле кладбищ. Мы были единственной организацией в Киеве, и, наверное, в Украине, которая боролась с этой незаконной продажей краснокнижных растений. Да и к слову сказать, не систематично, а в основном во время операции «Первоцвет». Так, в апреле 2004 г. на базарчиках у кладбищ мы изъяли 3 мешка плауна годичного. Из-за того, что никто в Украине с этим не боролся, ни милиция, ни эколоинспекция, сейчас, через 20 лет, плауна годичного и дифазиаструма в Киевской области практически не осталось (нам известно всего несколько их небольших популяций), практически исчезли эти растения и в Черниговской области (тут нужно еще добавить и негативное влияние рубок леса).

Во всей Украине активно и системно операцией «Первоцвет» занимались Киевский эколого-культурный центр и несколько студенческих природоохранных дружин, которые нам удалось возродить после их развала в Киеве, Симферополе, Харькове и Днепропетровске. К середине 2010-х годов студенческие дружины распались, и КЭКЦ из общественных организаций Украины остался практически единственным, кто прикрывал первоцветы своей спиной.

Очень неэффективно работала госэкоинспекция (за исключением Донецкой и Республиканского комитета Крыма по экологии) и милиция (за исключением киевской). Так, в 2020 г. областные эколоинспекции составили всего 145 протоколов на продавцов и сборщиков первоцветов. Эти протоколы были составлены Винницкой, Луганской, Сумской, Харьковской, Черниговской, Кировоградской, Одесской эколоинспекциями. Остальные две трети областных эколоинспекций не составили ни одного протокола. В 2008 г. Ивано-Франковская эколоинспекция (область, где чуть ли не больше всего собирают на продажу

подснежников и белоцветников) составила всего лишь 1 протокол в рамках операции «Первоцвет». Для сравнения, Республиканский комитет Крыма по экологии в 2007 г. по незаконной продаже подснежников составил 87 протоколов.

Суды прямо в открытую защищали торговцев первоцветами. В Киевской области возле села Снежки на протяжении ряда лет эконоинспекция составляла протоколы на торговцев подснежниками. Однако, как свидетельствуют данные Единого реестра судебных решений, суды всегда отказывали эконоинспекции в штрафах браконьеров, так как, якобы, по мнению судей, не было экспертизы, доказывающей, что эти цветы — подснежники. В 2008 г. киевская городская милиция составила протоколов на 350 торговцев первоцветами, но оштрафовано было только 30 человек, остальных суд только предупредил. Как говорится наш суд-самый гуманный суд в мире.

Совершенно не работала таможня. Краснокнижные подснежники ящиками вывозились через границу не только в Россию, но и Польшу, Словакию и Венгрию. При этом в Россию вывозилось до 80% собранных в горных лесах крымских первоцветов.

Если еще в середине 2010-х годов киевская милиция активно принимала участие в операции «Первоцвет», то с 2015 г. в связи с преобразованием в полицию, она этим вообще практически прекратила заниматься. На наши обращения в 2021 г. ни одно районное отделение полиции г. Киева не прислало нам ответ по итогам операции «Первоцвет».

Вот такой общий фон был с продажей первоцветов в Украине был с начала 2000-х до начала 2020-х годов.

В 2004 г. КЭКЦ первый раз вступил в бой с торговцами первоцветами, хотя разведку и пробные рейды мы проводили еще в 2002-2003 годах.

Я хорошо помню тот солнечный морозный февральский день на праздник Святого Валентина 14 февраля. Наша оперативная группа, имеющая удосто-

верения общественных экологических инспекторов, начала рейд в Киеве с метро Театральная. Перед метро скопились десятки продавцов подснежниками (из Крыма) и шафраном Гейфеля (из Карпат). Мы составили несколько протоколов, изъяли десятки тысяч цветов. Потом поехали на метро Лыбедская. Там торговцев было еще больше. За один рейд мы изъяли 10 мешков с первоцветами. Помню, мы тогда дьявольски устали от нервного напряжения.

23 февраля, на День советской армии, мы провели второй рейд. Киев был буквально завален подснежниками. В каждой точке продажи, а их в Киеве более 100 (это выходы из метро, подземные переходы, базары), стояло по несколько продавцов. Милиция бездействовала. СМИ о массовом уничтожении краснокнижных цветов молчали. Общественность безмолвствовала.

Узнав, что основной багаж с подснежниками из Крыма перевозится поездом Севастополь-Крым, который прибывает в Киев в 11-21, мы решили нанести удар по логистике цветочных браконьеров.

Следует сказать, что вывоз подснежников из Крыма был налажен цветочной мафией очень хорошо. Мы специально ездили в Крым и изучали этот вопрос. К моменту начала цветения подснежников в села горного Крыма прибывали десятки закупщиков из Украины и России, паковали букеты в ящики из-под бананов и вывозили поездами.

Основные партии подснежников с Крыма вывозились севастопольскими поездами в Москву, Питер, а также Донецк, Днепропетровск и Киев. В Севастопольском районе подснежник собирался жителями сел Верхнесадовое, Фронтовое и Вир в Микензевых горах, а в Бахчисарайском районе сбор подснежника происходил в Большом каньоне Крыма жителями сел Холмовка, Куйбышево, Голубиное и Соколиное. Основная загрузка велась на ж. д. станции Бахчисарай. К сожалению, транспортная милиция и таможня самоустранились от задержания незаконного

товара. За один сезон удачливый крымский торговец подснежниками выручал сумму, на которую можно было купить недорогой автомобиль.

В Крыму в Джанкое, Феодосии, Старом Крыму, Симферополе существовали и специальные оптовые рынки по продаже подснежников. То-есть одни люди подснежники собирали в лесах, вязали в букеты, другие перевозили, третьи — продавали. Заготовкой подснежников в горном Крыму занимались целыми селами. Власть в работу цветочной мафии не вмешивалась.

Нужно отдать должное нашему старому товарищу, журналисту-экологу Олегу Листопаду. Ему удалось познакомиться с кем-то из руководителей киевской милиции, и тот помог нам с проведением рейда на Центральном киевском железнодорожном вокзале.

Это был один из самых успешных рейдов по «Первоцвету» за все прошедшие 20 лет. Вместе с милицией мы вышли на перрон и стали проверять ящики из-под бананов. Во многих из них были розы, в других — подснежники. Торговцы такого не ожидали, и мы воспользовались их паникой. В итоге было задержано 10 перевозчиков, составлено 4 протокола, изъято 10 ящиков с подснежниками. Это где-то 300 тысяч цветов подснежников и 120 экземпляров редчайшего цикламена Кузнецова. Когда мы все высыпали из ящиков, цветочная куча образовалась до полутора метров в высоту. Журналисты, участвующие в рейде, получили небывалый материал для репортажей.

На следующую весну мы повторили рейд на Киевский железнодорожный вокзал. Однако торговцы, видно уже предупрежденные милицией, довели свои ящики с подснежниками до Белой Церкви, а там перегрузили их на машины (причем это касалось не только подснежников, но и роз). В поезде, в самом последнем вагоне, мы задержали только одного торговца с ящиком подснежников.

Больше милиция нас на вокзал не пускала. Видно, торговцы вышли на ру-

ководство киевской полиции и договорились. Коррупция в Украине и тогда, и 20 лет спустя, просто зашкаливает.

Первый год серьезной оперативной работы выявил много проблем, которые нужно нам было решать. Во-первых, общественное мнение оказалось совершенно не готово к борьбе с торговцами первоцветами. Даже в Киеве. Вместо того, чтобы оказывать помощь нам, прохожие вызывали милицию в защиту торговцев. Более того, отдельные работники милиции предупреждали торговцев подснежниками о проверках. Своих незаконных торговцев подснежниками с пеной у рта защищали и некоторые директора киевских рынков, например Бессарабского.

Во-вторых, мы поняли, что без поддержки милиции проблему незаконной торговли подснежниками и другими цветами не решить (надежд на продуктивную работу экоиспекции не было никакой — за 20 лет бесконечных реформ эта организация так и не стала эффективной защитой природы).

В-третьих, основная продажа велась во время трех праздников, которые приходились на 14 февраля, 23 февраля, и 5-9 марта. Причем большая часть цветочного товара, до 60-70% реализовалась на 8 марта. Но именно в этот праздник экоиспекция вообще не работала, так как это выходной праздничный день. Брешь нужно было закрывать нам.

Поэтому мы немного изменили свою тактику. Для перемены общественного мнения в нашу пользу мы активно стали привлекать журналистов, проводили для них пресс-конференции, брали с собой в рейды. Что касается привлечения милиции к рейдам, мы постоянно перед началом операции «Первоцвет» забрасывали их обращениями. А основные рейды мы стали проводить именно на 14 и 23 февраля, и 8 марта.

Очень важным вопросам являлось информирование общественности о проблеме незаконного сбора и торговли первоцветами. Вначале общество вообще ничего не знало об этой проблеме. Укрпочта

выпускала свои почтовые конверты изображенными на них букетами подснежников, дети во многих сельских школах дарили учителям на 8 марта подснежники, о чем помещали слезливые репортажи из года в год районные газеты.

Согласно наших социологических исследований мужчины в 3 раза чаще покупали первоцветы, чем женщины, в основном это молодежь и мужчины среднего возраста (до 80%), 18% — пенсионеры, 2% — дети. Среди продавцов первоцветами основной контингент составляли женщины в возрасте 60-75 лет. Причем, как правило, все они хорошо знали, что подснежники, сон-трава, белоцветник занесены в Красную книгу и торговать ими нельзя. Часто торговки вели себя особенно подло и провокационно. Они то начинали громко причитать, надеясь собрать толпу прохожих, которая нередко в первые годы операции «Первоцвет» заступалась за хитрых торговки, или торговки призывали на помощь алкоголиков, которые часто находились рядом у них на подхвате. И те лезли в драку с нами.

Очень успешными на протяжении многих лет были наши пресс-конференции в Киевском Доме природы, откуда потом вместе со СМИ мы на их машинах выезжали в рейд и под камеры задерживали торговцев. Причем одновременно с началом пресс-конференции на точки продажи выходила наша разведка и сообщала нам куда следует ехать.

Благодаря нашему обращению Укрпочта перестала выпускать конверты с изображением сорванных подснежников. Несколько раз в киевском метро нам удавалось запускать звуковую социальную рекламу, информируя пассажиров метро о запрете продажи первоцветов. Были там один год размещены даже небольшие плакаты.

Мы издали на тему защиты первоцветов два выпуска специализированных буклетов. Один предназначался для работников милиции (главное, чтобы они научились отличать эти цветы), а второй, с большим фактажем о проблеме — для СМИ. Следует сказать, что работникам

милиции наш буклет очень понравился, и некоторые райотделы специально просили его у нас.

Кроме этого, каждый год, перед началом операции «Первоцвет», мы рассылали письма-напоминания по всем экоиспекциям и киевским районным отделениям милиции, областным управлениям милиции, а также в Киевское управление охраны метрополитена.

Эти меры дали свои результаты. Если в 2004 г. за сезон в Киеве продавалось около 5 млн. первоцветов, то в 2009 г. уже 400 тыс., то есть в 12, 5 раз меньше. Если на 8 марта в Киеве у центральных станций метро торговало первоцветами до 40 человек, то на 8 марта 2009 г. — всего 1-2 торговца.

Вот итоги рейдов по борьбе с продажей раннецветущих растений в Киеве с 6 по 8 марта 2009 г. Рейды проводились несколькими группами, организованными Дружиной охраны природы «Зелене майбутне» и Киевским эколого-культурным центром. В ходе рейдов было задержан 31 человек, изъято 16300 цветов из Красной книги, из них подснежника — 8900 цветов, шафрана — 2900 цветов, белоцветка — 4500 цветов. Причем все изъятые шафраны были сорваны с луковками, то есть в тех местах, где их сорвали, шафраны уже не вырастут. Среди задержанных в основном были жители Киева, Крыма, полесских и западных областей.

Весной 2013 г. работники Святошинского отделения милиции г. Киева составили 50 протоколов на продавцов первоцветами. Среди членов ДОП «Зелене майбутне» особенной удалью в борьбе с торговцами первоцветами отличался Александр Соколенко. Он часто ходил в рейды в одиночку.

Зато безрадостная ситуация была в других городах Украины. И если в Днепропетровске и Харькове студенческие природоохранные дружины, Зеленый фронт как-то проводили рейды, то в других регионах не было и этого.

Так, 7-8 марта 2013 г. в Ужгороде полным ходом шла торговля первоцветами. Около 10 точек продажи было на рынке,

и около 10 точек продажи было на мосту через реку Уж. Продавались занесенные к Красную книгу шафран Гейфеля и подснежники. Торговали ими в основном молодые женщины и девушки. Экоинспекция рейды не проводила, а милиция только гоняла продавцов. Тогда из рынка они переходили на мост или наоборот. В общей сложности за два дня в Ужгороде было продано около 20 тыс. цветов.

В Виннице была та же картина. Подснежники с Крыма и шафраны с Закарпатья продавались в 10 точках, расположенных в центре города. Милиция и экоинспекция рейдами не занималась. Группе общественности, подкрепленной двумя милиционерами, в силу своей неподготовленности, удалось задержать только одного торговца цветами. Остальные убежали.

В марте 2015 г. мы провели разведку продажи подснежников во Львове и Чернигове. На 8 марта в Чернигове подснежники в количестве 30 тыс. цветов продавало 12 человек, во Львове — 23 торговца реализовывали 100 тыс. подснежников. Никто из правоохранительных органов их не задерживал.

На курорте Буковель, Ивано-Франковская область, март 2016 г. радовал своих гостей обилием краснокнижных первоцветов, они встречались в ларьках на Фуд-корте (ряды лавок с глинтвейном), в свободной продаже на сувенирном рынке с рук, на каждом столике кафе «Партизан», а также в кафе «Куринь». Это одно из сетевых кафе, которое кормит всех постояльцев горнолыжного курорта завтраками на шведской линии. Отсюда открывался вид на лыжные трассы в обрамлении сорванных первоцветов-подснежников и белоцветников.

Ставищенский район Киевщины. На Одесской трассе возле села Снежки в Киевской области в мартовские дни ежегодно подснежники мешками продавали и продают 10-15 местных жителей. На трассе Винница-Немиров в марте стояли и стоят сейчас сотни торговцев с подснежниками.

Ситуация изменилась после 2014 г. В связи с оккупацией Крыма Россией завоз крымского подснежника в феврале-начале марта из Крыма в Украину прекратился. Таким образом полностью исчезла продажа подснежников в феврале, а на 8 марта во многих городах — Одессе, Николаеве, Харькове, Днепре, Запорожье, Херсоне, куда подснежники приходили только из Крыма, их массовая продажа полностью завершилась.

Подснежник, черемшу продавали только местные торговцы в северной, западной и центральной частях Украины. Плюс в Киев привозили из Карпат (в основном Черновицкая область) шафран Гейфеля.

6 марта 2009 г. у нас с журналистами произошел инцидент. После пресс-конференции для СМИ мы провели рейд, когда на заранее обнаруженные разведкой места продажи была направлена оперативная группа вместе с 9 телеканалами. Однако, не послушав меня, пара телеканалов приехала к месту продажи первыми и, не дождавшись остальных тележурналистов и оперативную группу, и начала съемку. В результате продавцы, подхватив сумки с подснежниками, убежали. Тогда мне пришлось наказать провинившихся тележурналистов, выгнав их с рейда.

Была ситуация, когда в начале 2011 г. мы выехали вместе со СМИ в рейд, но продавцов нигде не встретили. Это был прекрасный результат нашей работы. Однако журналисты с канала «Один плюс один» обиделись на нас, так как якобы мы не предоставили им натуру для съемок. То, что они приветствовали при отличном результате почти 10-летней борьбы с незаконной продажей подснежников в Киеве, их не интересовало.

Вопиющая ситуация произошла в подземном переходе возле метро Политехнический институт. Перед рейдом я всегда проводил инструктаж журналистов и предупреждал их, что возбужденные торговцы могут организовать драку, поэтому снимаем рейд быстро и провокационные вопросы не задаем.

Однако одна глупая тележурналистка во время изъятия нами подснежников у торговцев принялась нас спрашивать — а не жалко ли нам женщин-торговцев? Эта фраза их подзадорила, и одна торговка, весом около 100 кг, с криком «Бей их!» бросилась в бой. К ней подключилась пара мужиков бомжеватого вида, опохмелявшихся рядом. Они пытались разбить тележурналистам камеры. Мы вместе с моими ребятами прикрыли перепуганных журналистов своими спинами и спасли их от расправы.

Постепенно, начиная с 2013 г., к сожалению, СМИ постепенно стали охладевать к теме защиты первоцветов. В 2020 г. и в 2021 г. на пресс-конференцию по охране первоцветов, которую провели перед 8 марта Киевский дом природы и Киевский эколого-культурный центр, никто из СМИ не пришел.

В конце 2010-х годов произошли два очень важных для первоцветов события. Во-первых, благодаря разработанному мной законопроекту, который в 2008 г. стал Законом, сбор растений из Красной книги для получения коммерческого дохода запрещался (а значит, торговцам подснежниками перекрывалась возможность рассказывать басни о том, якобы, подснежники они не сорвали в лесу, а срезали у себя на участке).

Во-вторых, некоторые ботаники-рептографы в 2009 г. хотели вычеркнуть

подснежник из нового издания Красной книги Украины, но нам удалось его отстоять.

Выводы:

1. Благодаря постоянной оперативной работе и информированию, нам вместе с милицией и экоинспекцией в Киеве за 5 лет, с 2004 г. по 2009 г. удалось снизить продажу первоцветов за сезон в 12,5 раз. В середине 2010-х годов были сезоны, когда количество привозимых для продажи первоцветов в Киев падало в сравнении с 2004 г. в 50 раз.

2. За 20 прошедших лет нам удалось широко распространить в Украине информацию о недопустимости сбора и продажи первоцветов. Общество выучило, что подснежник занесен в Красную книгу.

3. Массовый и бесконтрольный сбор в 1990-х — начале 2010-х годов сон-травы, цикламена Кузнецова, а также дифазиструма и плауна годичного значительно подорвал их запасы в ряде регионов Украины.

4. Занесение редких растений в Красную книгу значительно усиливает их охрану за счет особого правового статуса краснокнижных растений. Вынос первоцветов из Красной книги в обозримом будущем недопустим.

Королевства орхидей и их защитник

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Скорость уничтожения человеком редких растений зашкаливает.

Мной подсчитано, что скорость уничтожения незаповеданных мест волчегодника бороваго сплошными рубками с последующей посадкой монокультур сосны в Черкасской области за последние 45 лет составляла в среднем 2% мест произрас-

тания в год. Таким образом за это время было уничтожено до 90% мест произрастания волчегодника. В настоящее время скорость уничтожения незаповеданных популяций волчегодника в Черкасской области 18% популяций волчегодника в год. При таком темпе они могут быть полностью уничтожены за 5 лет.

Скорость уничтожение незаповеданных мест произрастания дифазиаструма в Черниговской области сплошными рубками за последние 6 лет составляет 6% мест произрастания в год. То есть в течение 6-7 лет незаповеданные места произрастания дифазиаструма могут быть полностью уничтожены сплошными рубками.

Скорость уничтожения незаповеданных мест произрастания луговой орхидеи пальчатокоренника мяскокрасного в Киевской области происходит за последние 20 лет при помощи застройки со скоростью 4%. То-есть все оставшиеся незаповеданные места произрастания пальчатокоренника мяскокрасного в Киевской области могут быть уничтожены застройкой в течении 8 лет.

Особенно страдают от рубок лесные орхидеи — дремлик, гнездовка, любка, тайник, пыльцеголовник и др. Им вредят не только абсолютно все виды рубок, но и борьба с захламленностью леса, сбор мертвой древесины, уничтожение травянисто-кустарникового яруса леса, сжигание порубочных остатков, проведение противопожарных полос.

Семена некоторых орхидных прорастают под землей и проростки первые 2-3 года ведут подземный образ жизни, как, например, у любки двулистной. Поэтому нарушение почвенного покрова во время рубок и трелевки древесины ведет к гибели растений и их проростков.

Из-за сухости почвы после рубок погибают почвенные микроскопические грибы и водоросли, что препятствует всхожести семян орхидных. Орхидеи произрастают в определенных условиях освещенности, влажности, богатства и кислотности почвы, наличие их «родной» микоризы и их «родных» насекомых-опылителей. Изменение среды их обитания, иногда даже одного фактора, например, освещенности, может привести к их гибели.

Существование орхидных, начиная с момента произрастания семян — зависит от микоризообразующих грибов определенного вида. Ухудшение условий жиз-

ни гриба негативно влияет на орхидеи. В отношении опыления орхидеи достигли высочайшего уровня специализации. Поэтому снижение численности опылителей вызывает уменьшение численности орхидей.

Особенность орхидей также и в том, что они слабые конкуренты и не могут соперничать с другими видами растений, кроме этого, их практически бесполезно пересаживать.

Пожар, а также сжигание порубочных остатков не только приводит к прямому уничтожению орхидей и связанных с ними грибов, но и к гибели насекомых-опылителей, которые строят гнезда в почве и погибают во время пожара.

Большую и пагубную роль в уничтожении редких растений играют лесники. К сожалению, многим из них до этой беды нет никакого дела.

В самом начале 2020-х годов я встретился с совершенно не правильным лесником. Таких лесников не бывает. Юрий Дмитриевич Несин до выхода на пенсию работал в Клавдиевском лесхозе Киевской области. Учился в аспирантуре (тема его магистерской работы и диссертации — охрана редких растений, и прежде всего орхидей). У себя дома на огороде он создал уникальный ботанический сад с редкими дикими растениями. А в начале 2000-х годов в Клавдиевском лесхозе нашел чудом уцелевшее от рубок место (остров среди высыхающих болот). По-видимому, этого волшебного острова практически не касалась рука человека. Здесь Несин нашел 10 видов краснокнижных растений — орхидей и других. Но самую главную ценность представлял несравненный венерин башмачок, его здесь было около 1000 экземпляров! Настоящее Королевство орхидей!

Надо отметить, что Юрий Дмитриевич — настоящий фанат диких орхидей. Его понять можно. Красота диких орхидей несравненна. Она имеет такую особенную ценность, которая пока недоступна словам.

Понимая, что в результате рубок это уникальный кусок леса можно потерять навсегда, он стал его заповедывать. И добился создания заказника «Стороживцы» на площади 47 га в 2009 году.

Однако нельзя было сказать, что угроза для орхидей миновала. Дело в том, что в заказнике «Стороживцы» действовало охотничье хозяйство. Как правило, охотничьи хозяйства специализируются на разведении копытных, прежде всего кабанов, которые там значительно превышают свою оптимальную численность. А наличие кормушек возле охотничьих вышек концентрирует кабанов в определенных местах, где кабаны выедают корни, корневища, луковички, клубеньки практически всей травянистой растительности. Расплодившиеся в заказнике кабаны в 2010-х годах уничтожали до 80% популяции орхидей венерин башмачок. Тогда Несин ликвидировал охотничьи вышки, и орхидей были спасены.

Юрий Дмитриевич также написал обоснование на создание заказника для еще одного Королевства орхидей в родном лесхозе — «Петиева дубина», где росло 9 видов орхидей и других краснокнижных растений.

Этот заказник с его подачи до ума уже довел Киевский эколого-культурный центр. Осенью 2022 г. он был создан. Также мы добились приращения нескольких гектар к заказнику «Стороживцы», в этой части леса также росли орхидей.

Читательница Фейсбука КЭКЦ Ксения Пирог сообщила нам, что в Клавдиевском лесхозе есть еще одно, неизвестное нам, Королевство орхидей.

И летом 2020 г. мы туда отправились вместе с Юрием Дмитриевичем. Ксения писала, что там цветет орхидея любка двулистная. Любка и другие орхидей стали в наших лесах настолько редкими, что их поиск подобен поиску золотых самородков в горах легендарных апачей.

Здесь мы нашли много разных видов орхидей — гнездовка, любка, и в большом количестве — дремлик. Орхидея по

имени дремлик (коручка чемерицевидная) свое название получила за немного поникшие, как бы дремлющие цветки, зеленовато-пурпурного цвета.

И еще там мы нашли лесную принцессу — лилию лесную. Настоящее Королевство орхидей!

Потом мы заехали в Клавдиевский лесхоз, и все рассказали его директору Александру Антоновичу Лавренюку. Он поддержал наше желание создать для охраны уникального природного явления — Королевства орхидей памятник природы, и согласовал его создание.

В конце лета 2021 г. во время очередной экспедиции за редкими растениями Киевский эколого-культурный центр (КЭКЦ) обследовал несколько болот у села Лубянка Вышгородского района Киевщины.

Юрий Дмитриевич Несин показал нам небольшое болото, где росло сразу два редчайших растения, занесенных в Красную книгу Украины — росянка промежуточная и ситник луковичный. Росянка еще интересна тем, что она питается за счет насекомых, которых ловит.

К сожалению, эти растения стали редкими из-за того, что высыхают болота, где они обитают. А болота сохнут не от того, что климат поменялся, как любят рассказывать лесники, а от того, что везде в лесах ведутся сплошные рубки, в результате чего потом в этих местах усиливается солнечное освещение, возрастает температура и сохнет все вокруг. Этот уникальное болото мы также подготовили на заповедание.

Я хотел, чтобы Юрию Дмитриевичу Несину за его огромные заслуги по охране лесных Королевств с орхидеями присвоили бы звание «Заслуженного лісівника України». Ходатайствовал об этом перед лесными генералами. Но ему не дали даже грамоту. У нас в Украине, видно, Заслуженных лісівників дают не за охрану леса, а за его сведение.

Тогда пускай этот мой рассказ о нем будет как благодарность за его благородный труд.